

84А(Ш)Уру/53
К 433

ИЗҮ ОРООНДОРДЫҢ
ЧӨРЧӨКТӨРИ

ЛЪНЫ

248243

О. КИРОГА, Р. КИПЛИНГ

ИЗЎ ОРООНДОРДЫҢ ЧӨРЧӨКТӨРИ

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАҒЫ БӨЛҮГИ · 1976

24(4 уру/53-45
И — (Англ.)
К — 433

248243 ✓
Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

70802 — 002
К М 138 (03) 76 110 — 76

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1976 г.

Б-ко-ноч

АТ-НЕРЕЛҮ ЧЕРЕПАХА

Буэнос-Айрес городто бир кижиде журтаган. Кижиде сукадык та, иштенкей де болгон, ойногон-каткырган, кокурлаган, ырысту жүрөтөн. Же мынайып жакшы ла жүрөтө, ол кенейтө оорыган, докторлор десе оны оорудан жаныс ла ару кейлү жерге жүрзе жазылар дешкилеген. Же ол кижиде городтон барар арга жок болгон. Ненин учун десе, онын азырап жаткан кичинек карындаштары агазы жокко торолоп калгылаар. А оору десе кижиге килеер эмес — күнүн-күнгө там ла жаан турган. Бу тушта онын нөкөри, зоопарктын директоры, ого мындый шүүлтө айтты:

— Слер менин најым. Мен слерди акчек ле иштэнкей кижиде деп жаантайын тооп жүредим. Агаш-ташту, ару кейлү жер жаар слерди барзын, түргөн жазылзын деп сүрекэй күүнзейдим. Слер, анчы кижиде, ого барзагар, байла, андаарыгар. Меге терелер экэлип беригер. Мен десе слерге озолой акча берейин. Ол акчала кичинек карындаштарыгар слер жанганча жадар ине.

Кижиде жөпсинеле, городтон жүрө берди. Онын барып журтаган жери сүрекей ыраак болгон. Керек десе Мисьонесте де эмес, а анан ыраак.

Анда ол чыт ла эткен тайга-таштын, жыштын ортозында сок жаныскан жүрди. Азыранганы — адып алган аң-куш. Эт

жок курсак кайнатпайтан да. Онон јерлик јиилек ле кузук јиир. Түн киргежин, учураган ла агаштын төзине конуп алар.

Аткан андарының терелерин ол түреле, јүктенип алатан. Коронду јыландарды көп туткан. Јыландарды өзөгин алып койгон тыквага сугуп алган; а тыквалар дезе ол јерде сүрекеј јаан, чек ле керосин уратан бочколор кире.

Удабай ол кижии озогы кемине табыжып, су-кадык боло берди. Је бу тушта анчыга аай болбой, ан-куш туштабай барды. Онон бир күн ис кезип јүреле, ол тегерик көлдин сай јаадында черепаханы туткулап јаткан ягуарга туштады. Ягуар черепаханы јаба базап алала, курч тырмакту тамажын онын кап-куйагынын алды дөөн сугала, оны чалкойто антара тартып, јиир деп аргазын таппай турды. Ягуар кижини көргөн лө јерде көс тө јумар болбоды — ачу-корон огурып ийеле, кижиге чурап барды. Кижии чечен аткыр эмес болзо, ягуар оны ого ло јаа тартып ийер эди. Је кижинин аткан огы эки көзиниң чике ортозына тийип, меезин чачылтып ийди. Кижии ягуарды сойып алды. Онын терези сүрекеј јаан, алдынан ла бүткүл кыпка кебис болгодый болды.

— А эмди нэ? — деп, анчы ягуардын терезин кургадып јаа унчукты. — Эмди черепаханын эдин јип көрөтөн эмтирим. Айла онын эди сүрекеј јакшы дежетен јок по.

Кижии черепахага јууктап келгежин, көөркий јаан шыркалу јатты. Онын бажын ягуар арай ла болзо үзе тартып койбойтыр.

Анчы коркушту аштап та турган болзо, је черепаха ого карам боло берди. Ол черепаханы көксинен буулайла, пальманын јалбырактарынан эткен таскагына сүүртеп экелди. Онон сок јангыс чамчазын јырта тартала, шыркалу бажын тагып берди. Черепаханын јааны коркушту болды: отургуштан бийик, көгкөрө салып койгон күлер казаннан јаан, бескези је ле деген кижиден де јенил эмес.

Черепаха ол ло таскактын алдында ла јадар болды. Қанча күнге бир де кыймыктабады.

Анчы оны күнүн ле эмдеер. Бажын тангып берер, оног белин араайын таптап, эркелеп салар.

Учы-учында черепаха жазылды. Је бу өйдө кижн бойы оорый бәрди. Эди-каны сүрекей изип, үйе-сөөктөри сыстажып, салгадап жүреле, кижн бут тартпай да јада берди. Коркушту суузап та турган. Је бу жуугында ого болуш јетиргелий бир де кижн јок болгон.

— Мен өлөтөн эмитрим, өлөтөн — деп, кижн куучындап јатты. — Мен бу мында сок јангыскан. Турар да күчим јок, кзрек дезе анданар да аргам јок. Меге кем суу экелип берер? Байла, аштап-суузап өлөтөнним бу туру.

Мынайып јадала, кижинин эди-каны там изип, санаа-зы энделе берди.

Је коштойында јаткан черепаха кижинин айтканын уккан да, ондогон до. «Ээ, бу көөркий мени јибеген, ач-торо до болзо, јибеген. Ол мени эмдеп алган. Эмди оны мен эмдзрим» — деп, черепаха сананды.

Ол көлгө јетире јылгажактап барала, јараттан кичинек черепаханын куру кап-куйагын таап алды. Бу кап-куйакты кумакла јалтырада арчып ийеле, ого суу сузала, суузап өлүп јаткан нөкөрине ичирди. Онон тату тазылдар, јийтен өлөндөр бедреп табала, кижиге јизин деп берди. Анчы курсакты јиди, је оны кем азырап турганын ондободы. Санаа-зы ордына сырагай ла кирбей јатты.

Мынан ары черепаха күнүн ле кижиге јиир тазылдар ла өлөндөр бедреп, агаш аразын бир эдер болды. Агашка чыгатан аргалу болзо, онон кузук та үзүп экелер эди.

Ол бойынын нөкөрин канча күндерге мынайып азыраган, а онызы ого курсакты кем экелип берип турганын ол ло бойынча ондоор аргазы јок јатты. Је бир катап кижн билинип келди. Көрөр болгожын, таскактын алдында эмир. Јанында ол ло черепаха. А черепахадан кандый болуш болор? Ол нени ондоор? Ол жүк ле аң — тынду ине.

— Мен бу аалга-туйук јерде сок јангыскан — деп, кижн куучынданды. — Көрмөстинг калтырак-тыркырак оорузы

ойто ло келер. Ол тушта божойтон эмитирим. Менин жазылатан эмдерим жангыс ла Буэнос-Айресте бар. А ого мен канайып жедерим? Бого ло өлөтөн турум.

Чындап та, калтырак оору энгирде катап ла јетти. Қижиге толголып, чарчалып жадала, ойто ло билинбей калды.

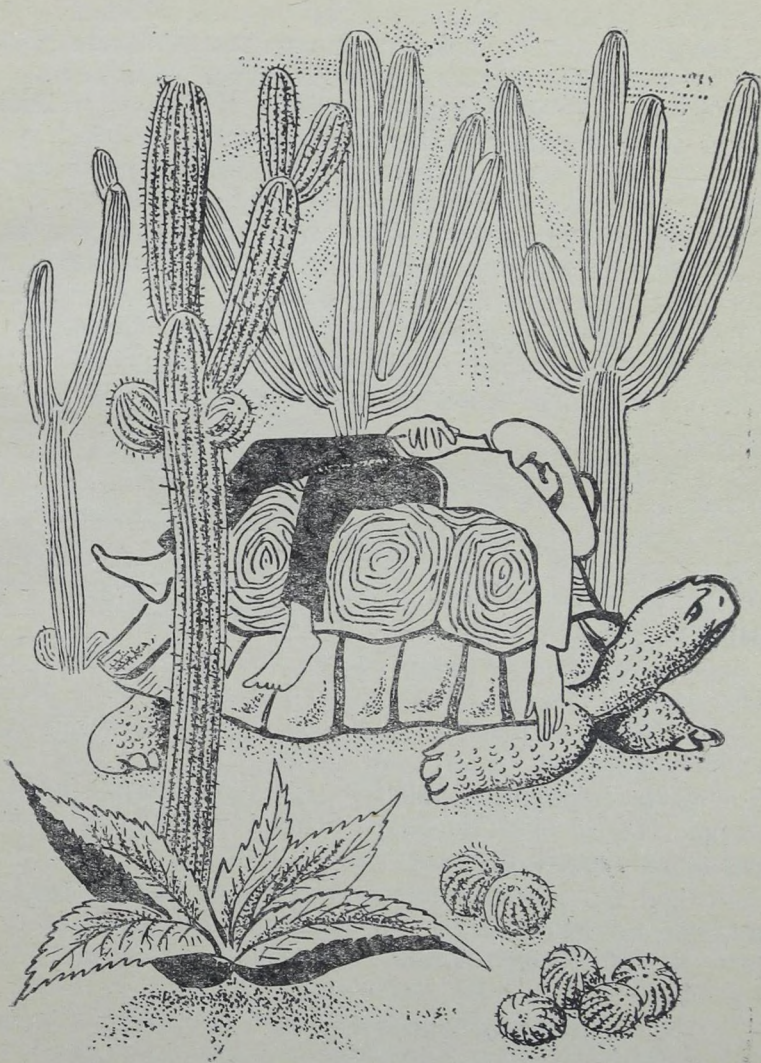
Је бу да айткан эрмекти черепаха ондоп ийди. «Мында эм јок — деп, ол сананды. — Калак ла дезенг база, бу кижиге бого өлөтөн туру. Мен оны Буэнос-Айреске јетирер учурлу».

Черепаха эн ле баштап армакчы ошкош лиана деп агаштардын бектеринен, чичкелеринен үзүп алды. Онон кижиге бойынын үстинэ јаттыргызала, оны, јыгылбазын деп, јаза-ап танып ийди. Мылтыкты, терелерди ле јыландарлу тыкваны белине артынып болбой узак мууканды. Је учында бу ончо немелерди, оору кижиге јаан чаптыксындырбай, эп-тештирип алала, јол-јоругына атанып ийди.

Бу мынайып, нөкөрин јүктенеле, черепаха барып ла јаткан, барып ла јаткан. Түни-түжи ого түнгей болгон. Ол кап-карангуй канча јыштар, тоозы јок элбек јаландар өткөн, јалбагы беристе кире јаан чакпынду суулар, сооргыштарлу канча үлји састар кечкен. Өлүп брааткан нөкөри онын белинде јатканча ла болгон. Қажы ла сегис-он частын бажында черепаха кандый бир кургак јерге токтоп, лиана-бууларды чечип, оору кижиге јаш өлөнгө чебер түжүрип ийетен. Онон сууга барар, тату тазылдар бедреер, мыны ончозын кижиге берер. Бойы кийинде ажанар, коркушту чылап, уйкузы келип, көстөри бойлоры ла јумуларга турар. Је амыраар чөлөө јок — кыймыктанган кижиге кыр ажар деп ичкери ле барар.

Көөркий черепаха канайып шыраалабады деер! Кезикте чек ле өртөп турган күнниң чокторынын алдыла браадар. Ол јыл тынчу, изү јай турган, калтырак оору кижиге чек ле кинчектей беретен. Қижиге каны чын ла кадып: «Суу! Суу! Суу!» — деп, тын кыйгырып браадар. Бу тушта черепаха оны ойто ло чечип, суу ичирип алатан.

Ээчий-деэчий күндер өткөн, неделелер солынган. Қажы ла алтам оларды Буэнос-Айреске јууктадып турган, је кажы

ла алтамла кожо черепаханын күчи там ла түгенип брааткан. Андый да болзо, черепаха бир де комудабаган. Кезикте онын күчи чыгып, талымзырап јада берер. Мынан ары бир де кыймыктанып болбогодый бодолор. Кижн бу өйлөрдө санаазы эмеш кирип, куучынданып јадар:

— Өлөтөн эмитирим, өлөтөн. Ээ јайла! Буэнос-Айресте болгон болзом, мени эмдеп алгылаар эди.

Ол бойын алдындагы ла таскагында јадыры деп бодойтон. Айландыра ајаарар арга јок. Бу тушта черепаха ойто ло өндөйип, јоругына амадап ла ијетен.

Бот бир катап бүрүңкий энгирде көөркий черепаха јыгылала, ойто көдүрилер аргазы јок јатты. Чыдалы чын ла түгенген. Ол Буэнос-Айреске једерге мендеп, недеге кире нени де јибеген.

Ол ло јатканча караңуй кирди. Ыраакта тегеринин келтегейин јарыткан та кандый да от, јаркын көрүнди. Ол не деп, черепаха керек дезе сананбады да. Күчи чыгып калганын сезип, өлзө дө, кижинин јанында өлөр деп, көстөрин јумуп алды. Мени өлүмнөң айрыган кижини аргадап болбогоным бу туру деп, кунукчылду сананып јатты.

Је черепаханын Буэнос-Айреске јеткени бу болгон. Тегеридеги јаркын Буэнос-Айрестин отторынан болгон. Черепаха мыны билбей, ат-нерелү јолынын учына, амадузына једеге, өлөргө јаткан.

Је учурал болуп, та кандый да чычканак — айла ол чычканак Перес¹ бойы да болуп айабас — өлгүлөп јаткан јорукчыларга туштай берди.

— Бач! Бу кандый јаан черепаха! — деп, чычканак коркушту кайкап чыңырды. — Бу мындый јаан черепаханы мен качан да көрбөгөм! Сенин јүктенип алган немең не? Одын ба?

— Јок — деп, черепаха кунукчыл унчукты, — ол одын эмес — кижн.

¹ Перес — аргентин чөрчөктөрдө чычканактың ады.

— А сен оныла кожо кайдаар брааткан? — деп, јил-биркек чычканак сурады.

— Кайдаар ба?.. Је кайдаар деер?.. Мен Буэнос-Айреске ле једерге амадаган эдим — деп, көөркий черепаха угулар-угулбас унчукты. — Је ого, байла, јетпегеним бу туру. Бого ло өлөр болорым.

— Бу кандый тенок черепаха болгон! — деп, чычканак каткырды. — Мен бу јүрүмимде сенен тенок черэпаха көрдим эмеш пе! Сен Буэнос-Айреске једип келген инэн! Алдыңда от көрүнөт пе? Бот Буэнос-Айрес ол болор!

Мыны уккан ла јерде черепахага кэнейте алдындагызынан артык күч кожулып келди. «Нөкөримди аргадайын деген санаам бүткедий туру ине!» — дейле, ол түрген өндөйип, ичкери болды.

Тан алдында, улус уйкудан тургалакта, зоопарктын директоры бастыра бойы балкаш болуп калган, јүк ле тынду черепаханы көрүп ийди. Онын белинде лианаларла шык ла этире танып койгон кижии јатты. Директор нөкөрин танып ийди. Ол түрген эм бедреп табала, ого берип ле ийерде, нөкөри јазылып, туруп чыкты.

Черепаха оны үч јүс беристе кире јердэн бери јүктенип келгенин кижии угала, оныла качан да айрылышпас деп шүүп алды. Је кижинин городтогы кичинек туразында ол черепаханы тудар јер јок болгон. Бу тушта оны база ла онын нөкөри — зоопарктын директоры аргаады. Черепаханы зоопаркта јүрзин, ол оны бойынын балазындый кичеер эди деп айтты.

Кижии јөпсинген. Черепаха эмди бастыра улуска эрке-леткен, кичееткен, зоопаркта јайым базып јүрет. Слер кижииктерлү клетканын јанында отоп јүретен черепаханы көргөн бедигер? Бот, ол черепаха ат-нерелү керек эткен.

Эмди энирлер ле сайын кижии черепаха нөкөрине айылдап јүрөт. Черепаха оны базыдынан ыраактан ла танып ийет. Олор экү бир канча час коштой отургылаар. Черепаха оны јардына таптап, эркелеп койбогончо, нөкөрин качан да божотпос.

ФЛАМИНГОЛОРДЫҢ ЧУЛУКТАРЫ

Жыландар бир катап жаан жыргал эткендер. Олор бу жыргалга бакаларды, фламинголорды, крокодилдерди ле балыктарды кычырган. Балыктар бийелеп болбогон: буттары бар эмес. Же бийелейтен ак жалаң суунун чек ле жарадында болордо, олор суунун жарадына жүскүлөп келеле, баштарын суудан содойто чыгарып, куйруктарыла сүүнчилү шабыланып тургандар.

Крокодилдер жараш көрүнөргө банандардан тискен жиндилер тагынып алгандар. Парагвайдан экелген баалу-чуулу сигарет тартып турдылар. Бакалар десе балбак баштарынан ала майчык буттарына чыгара балыктардын кайзырыгынан эткен мызылдууш платъелү мылжын-телжин баскындап турды. Олор фонарьлар эдип, мойындарына жаркындалып турар чымылдар илип алгылаган, састын жыду жыды жоголзын деп, өткүрө одеколондоноло, келгилеген. Олор жаратка жууктагылап ла келзе, балыктар суртулдажып, оларды шоодып турдылар.

Же бу жыргалдын ортозында эн ле жаражы жыландар болгон. Ончолоры балериналарга түнгей кийинген, кажызынын ла кийими бойларынын терелеринин өнгине түнгей, кызыл жыландар кызыл тюльден эткен жикпелерлү, жажылы — жажыл, сарызы — сары, а яраак дейтен жыландардын жикпелери кара-боро жолдорлу куузымак тюльден көктөлгөн. Бу ненин учун десе, ол яраак жыландардын терелери андый өңдү болгон.

Же анчадала бойларынын кеп-жазалдарыла коралл жыландар эркедеген. Олор кара-кызыл-ак өңдү узун, жуп-жукачак, жеп-жегилчек жабынчыларлу келгилеген. Жерге куйруктарынын жүк ле учы тийип, бийелеерде, айылчылар мыны жараш көргүлөп, кол чабышкандар. Бу жыргалдын ортозында жангыс ла фламинголор кунукчылду болды.

Ол тушта олардын буттары ак, тумчуктары десе, бу ла эмдигизи ошкош, тыртык ла балбак болгон. Тенек куштар

байрамга жаранып та алгылабайтыр, не жараш, не жаман деп озор ондогылабайтан болтыр. Мынын учун озор кееркедини, жарангылап алган айылчыларды көстөри тостойгончо ширтегилеп, озорго сүрекей күйүнип турдылар. Анчадала озор коралл жыландарга тыг күйүнгендер. Өткүре көрүнгүш женил жабынчылары элбиреп, кандый бир коралл жылан женил ле жараш толголып, өдө конгожын, озор күйүништен арай ла тала бербей тургандар.

— Акыраар ла акыраар. Билереер бе не? — деп, фламинголордын эн ле санаалузы унчуккан. — Нени эдерин мен билип ийдим. Эмди ле кара-кызыл-ак чулуктар кийип алактар. Ол тушта коралл жыландар биске санаазын салгылаар.

Мыны уккан ла јерде фламинголор ончозы учуп чыгала, ол јараттагы городто лакпанын јанына кондылар.

— Ток-ток! — этире эжикти чокыдылар.

— Кем анда? — деп, садучы ойгонды.

— Бу бистер, фламинголор. Садугарда кара-кызыл-ак чулуктар бар эмеш пе?

— Јок, андый чулуктар јок — деп, садучы унчукты. — Андый чулуктарды слер кайдан да таппазыгар.

Фламинголор өскө лакпа јаар учтылар.

— Слерде кара-кызыл-ак өндү чулуктар бар эмеш пе?

— Не дедигер? Кара-кызыл-ак өндү чулуктар? — деп, садучы сурады. — Андый чулуктарды слер кайдан да таппазыгар. Слер аймап калган болдыгар. Бу мындый тенек слер кем?

— Бис, фламинголор — деп, куштар каруузын бердилер.

— Андый болзо, слер аймап калган фламинголор эмитереер — деп, садучы озорды јыга шоодып ийди.

Фламинголор үчинчи лакпага учуп келдилер.

— Ток-ток! Слерде кара-кызыл-ак өндү чулуктар бар эмеш пе?

— Кандый чулуктар?! Кара-кызыл-ак өңдү бе? — деп, садучы эжигинин ары жанынан кыйгырды. — Андый немени сураары жаңыс ла слер ошкош балбак тумчуктарлу тенок куштардын санаазына кирер. Жүргүле мынан ары! Жалмуур жииледин!

Фламингolor мынайып бастыра лакпаларды айланып келдилер. Кажызына ла сүрдүртип, аамай-соксоо деп айткыладып алдылар.

Je суу ичерге түшкен бир жерлик какай оlorды уйатка түжүрип көрзө кайдар деп сананды. Ол чын ла тоомжылу кеберин тартынала, унчукты:

— Якшылар ба, сеньорlor фламингolor! Слер нени сурулап турганаарды мен билерим. Андый чулуктарды слер бир дэ лакпадан таппазыгар. Оlor жаңыс ла Буэнос-Айресте садылып турган болордон башка. Андый болгожын, оlorды жаңыс ла почтала алдыртып алар аргалу. Слердин керексиген немегер жаңыс ла менин үкү келдимнен чыгып айабас. Жаза-ап сурап көрүгер. Ол кара-кызыл-ак өңдү чулуктарды, айса болзо, слерге таап берер.

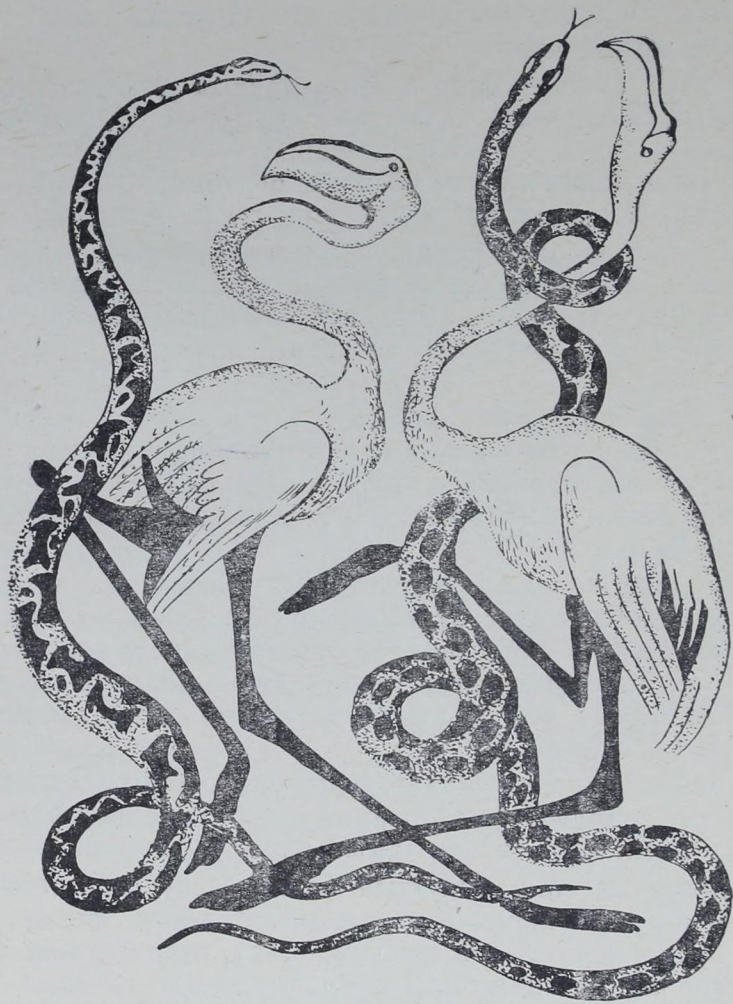
Фламингolor быян айдала, үкү журтаган куй жаар мендедилер.

— Якшылар ба, үкү-эжейис! — дештилер. — Бис слер өрөкөннөң кара-кызыл-ак өңдү чулук сурап келдибис. Бар болзо, беригер. Жыландар бүгүн жаан жыргал эткилеп жат. Бис кара-кызыл-ак өңдү чулуктар кийип алзабыс, коралл жыландар биске санаазын салгылаар.

— Бербей а! — деп, үкү үүп этти. — Акыраар ла... мен чүрче ле...

Үкү фламингolorды артырала, та кайдөөн дө учуп барала, чулуктар экелди. Je бу чулуктар эмес, үкүнинг тудуп жиген коралл жыландарынын жараш, жаркынду чоокыр терелери болгон.

— Бот слерге чулуктар — деп, үкү айтты. — Эмди барып ойногор, бийелегер. Je жаңыс ла мен слерге бир неме ай-

дайын — слер оны ундыбагар: түнилэ ле бийелегер, бир де тура түшпегер. Айланьгар, текпиленигер, бажьгарла да бажьгар, канайып ла бийелегер, је январь ла буттарыгар бир де токтобозын. А бийенин кийнинде не болотоньн мен слерге айтпазым, артык болор.

Je тенок фламингolor оlorды кандый јеткер сакьганын ондободы. Санаалары чыкканча сүүнгилеп, јыландардын терелеринен эткен чулуктарды шайрак буттарына кийип алдылар. Онон коркушту көөрөгилеп, бир билинип, бир билинбей, јьргал болуп јаткан јер јаар шунгудып келдилер.

Фламингolorдын јараш чулуктарын көрөлө, ончолоры күйүндилер. Јыландар фламингolorдон өскө кем ле де бийелебей бардылар; фламингolor бир де секундка токтобой турган учун, оlorдын чулуктарын неденг эткен деп билер арга јок болды.

Je андый да болзо, јыландар та неден де улам бир эмештен серенгилеп баштады. Фламингolor јаныла бийелеп өткүлөп ле браатса, јыландар оlorдын чулуктарын јазап көрөр дејип, баштарын чек ле јерге јетире энгилтип турар боло бердилер.

Анчадала коралл јыландар эп јоксынып турдылар. Оlor фламингolorдын буттарынан көс албай, оlorдын чулуктарын јазап көрөр дејип, чөйилижип тургулайт. Бу ненин учун десе, јыланьн тили — онын колдоры ол. Көөркий фламингolor чек арыгылап та калган болзо, је бир де токтобой турдылар.

Фламингolorдын ујадап јүргенин көрөлө, коралл јыландар бакарлардын фонарьларын сурап алала, фламингolorдын јыгыларын сакып, январь јерге јуулыжып алдылар.

Чындап та, бир минуттын бажьнда сүрекеј тын арып калган фламинго крокодилдин таштап ийген сигарединин учына бүдүрилеле, кудај ла дезен база, келип түшти. Бу ла тушта коралл јыландар оны чундагылап ийеле, онын буттарын јарыдып ийдилер. Онон ол јыландар «ш-ш-ш, м-м-м, и-и-и» дешкилеп, сүрекеј тын шьркьражып чыктылар. Бу

ненин учун дезе, олор бу чулуктарды неден эткенин билгилеп ийген.

— Бу ч-чулук эме-с-с! — деген олордын шыркыражы керек дезе Парана суунын ол жарадына угула берди. — Бу ч-чулуктарды неден эткенин бис-с билдис-с-с! Бис-сти төгүндөп, бис-сти өч-чөгилеп, өш-ш-штөгилеп!.. Фламинголор бис-с-тин карындаш-штарыс-сты өлтүрөлө, олордын терелерин ч-чулуктар эдип кийгилеп алтыр!

Фламинголор мыны угала, куды чыккылап, тургуза ла качарга сананган. Же көөркийлер бош ло арыгылап калган учун, керек дезе келтей де канаттарыла талбып болбодылар. Бу тушта коралл жыландар олорго чурап келеле, буттарына оролгылап, ол каргышту чулуктарды ийнеге келбес этире жара тарткылап, фламинголордын жыланаш буттарына коронду тиштериле кадалгылай берди.

Фламинголор сүрекей тын оорудан санаалары чыккылап, жыландардан айрылар дежип, аай-бажы жок чиренгилеп, талбынгылап, калактажып турды. Олордын бу таң эртеде калактажынан керек дезе суу олжондо город ойгонып келди. Учү-учында, чулуктардан не де артпай каларда, жыландар фламинголорды божодып ийдилер. Олор уужалып калган газ-капрон жабынчыларын түзеткилеп, амыраар дешкилеп, айылдары жаар табылу жылгылай бердилер. Фламинголор удабас ла өлгүлөп калар деп, жыландар бир де аланзыбай тургандар. Чындап та, мынайып иженбеске болбос болгон, ненин учун дезе, ол фламинголорды тиштеген жыландардын талортозы коронду, бу жүдек фламинголордон болгой, ягуарларды да өлтүрүп ийетен аргалу болгон.

Же фламинголор өлбөгөн. Чыдажып болбос оорудан бир талып, бир ондолып, олор суу жаар жүгүрүшкен. Куштар коркушту калакташкан. Олордын сүттий ак буттары кызара берген. Бу ончозы жыланнын коронынан болгон.

Онон бери көп чактар өтті. Же фламинголор эмдиге ле ооруга өртөлип, үргүлжиге кызыл болуп калган буттарын эмеш те болзо соодорго, түни-түжиле суудан чыккылабайт.

Куштар кезикте суудан чыгала, буттарынын сызы жоголгон болор бо деп, төрт-беш алтап көргүлөйт. Же качан бирдеги оору ойто ло башталат — фламинголор суу жаар түргөн жүргүлөйт. Кезикте олор сыска чек ле чыдажып болбой, бир будын бойына жаба тартынала, кыймыктанып та болбой, мынайып канча частардын туркунына тура калгылайт.

Бот, туку кажы бир чакта ак, эмди десе кызыл буттарлу болгылап калган фламинголор керегинде куучын бу. Бу куучынды бастыра балыктар ла бакалар билер, олорды жаантайын шоодып жүргүлөер. А фламинголор десе буттарын эмдеп тура, олордон өч аларын бир де божоткылабас. Кандый бир жалтанбас балык па эмесе бака олорго жууктап ла келгежин, фламинголор жоон тумчугын суу дөөн суккан ла жерде, андыжарга келген тагманы «ап» этирип ийгилөйт.

ПЕДРИТО ДЕП ПОПУГАЙ

Агаш аразында бир үөр попугайлар журтаган.

Олор күнүн ле эртен тура маис уурдап чокыырга, коштойындагы кыра жаар учкулайтан, а талтүш киреде апельсин жигилөтен. Бу тушта олордын чур-чуманак кыйгы-кышкыларынан кижинин кулагы тунар. Чындап та, попугайлардан табышту, олордон каал-маал куштар бар эмеш пе. Попугайлардын бирүзи эн ле бийик деген агаштын бажына чыгып алала, кем-кем эмесе не-не клееткен болбозын деп, каруулдап отурар.

Попугайлар саранчадан каршулу, ненин учун десе, олор чокыган маис, журтар болгожын, бастыра жыдып калар. Мынын үстине попугайлардын эди сүрекей жакшы, онын учун пеондор олорды өнөттийин андайтан да.

Бир катап бир пеон каруулчык болуп агашта отурган попугайды жыга адып ийди. Попугай шыркалу да болзо, кижиге туттурбай, тын ла удурлашкан. Пеон ол попугайды

айлына экелеле, ээзинин балдарына берген. Балдар бир канадын сый адып койгон попугайды эмдеп алгандар. Попугай жазылала, улуска чек ле үренэ берген. Балдар оны Педрито деп адагылап алган. Ол улуска тамажын берип, жакшыла жарга үренип алган. Улустын ийнине отурала, кулактарынын кийнинен кычыкайлаарын сүрекей сүүйтөн.

248293
Ол кере ле тўжине садта апельсин агаштардын ла эквалиптердин ортозында жайым учуп жүрөтөн. Эмезе такааларла андыжып туратан. Ол такаалар азырайтан тоскуурдын жанына учуп келеле: «Жип-жип-жи-ип, такаалар-р-р! — деп багырып ийер. — Кар-р-ртошка тату-у! Келе-ер-р, келэ-ер-р! Жи-гер-р, жигер-р!» Такаалар бу ла тушта санаа жок калактажып, тоскууры жаар жүгүргилеер. Келер болзо... Не де жок. Жангыс ла попугай «ха-ха-ха» деп отурар.

Беш час энирде айылдагы улус ончозы чай ичетен. Бу өйдө Педрито жангыс ла ажанатан кып жаар мендеер. Скартертьтен тырмагыла, тумчугыла атпактанып, столго чыгып келер. Анда ого белетеген, сүтке жибиткен калашту аяк турар. Сүттү чайды ол бастыра курсактардан артык сүүйтөн.

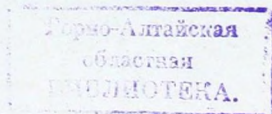
Педрито ол ло балдарла кожо ойноп, куучындаарга сүрекей түргөн үренип алган. Мынын учун онын эозы чек ле амырабас, ол жаантайын мынайда кышкырып жүрер: «Жакшы ба, көр-р-мөс Педр-рито! Кар-р-тошко та-ту-у! Педр-ритого кар-р-ртошко бер-р!».

Кезикте ол андый сөстөр айдатан... Јэ бис ол сөстөрдн бого бичибейлик.

Јанмыр жаап турза, Педрито жангыскандыра араай нени де куучынданып, бөкчөйип калган отурар. Айаза ла бергежин, чын ла аамай-тенек немедий алгырып, ары-бери талбан-тулбан учуп турар.

Мынан көргөндө, ол сүрекей ырысту попугай болуптыр. Ненин учун дезе, ол айылдын куштарындый жаантайын тудууда эмес, а жайым учуп жүргөн куш. Мынын үстине ол жакы ла арга-чакту кижидий, бойы алдынан чайлу болгон.

Је бот, беш күн улай јуттын кийнинде канайып та күн

кылас эткен. Педрито агаш аразына учуп барала, аай-коой жок багыра берген:

— Энир-р-рде чай ичер-р-ринг, Педр-р-рито! Кар-р-ртошко тату-у! Якшы ба, Педр-р-рито! — деп, ол коркушту ыраак учкан. Парана деп жаан суу онын алдында ак жаламадый көрүнүп келбегенче учкан. Ол мынан да ары учкан, учкан ла учкан, учы-түбинде арыйла, амыраар деп, агашка конгон.

Бу ла тушта Педрито будактар өткүрө жерде суркураган эки жажыл от көрүп ийди.

«Бу не? — деп, попугай сананды. — Кар-р-ртошко тату-у! Чын ла бу не? Якшы ба, Педр-р-рито!»

Попугайлар бодоп ло бопылдашкылаар, мынын учун олордын тилин оңдоорго күч. Педрито сүрекей сонуркак болгон, онын учун ол будактан будакка секирип, сан төмөндөп келди. Суркураган эки жажыл от — агаштын төзинде оны ширтеп алган ягуардын көстөри деп, эмди ол көрүп ийди.

Же Педритонун ол күн жакшы күүни туткан, а мындый болордо, ол керек десе коркыбады да.

— Якшылар-р-р ба, ягуар-р! — деп, ол бажын кекиди. — Якшы ба, Педр-р-рито!

Ягуар бойынын коркымчылу ла тунгак үнилэ:

— Якшы, жакшы ба? — деп, каруузын берди.

— Якшылар-р, ягуар-р, жакшылар-р! — деп, Педрито көөрөп чыкты. — Кар-р-ртошко тату-у!.. Кар-р-ртошко тату-у!.. Кар-р-ртошко тату-у!..

Бот, мынан ары попугайдын айтканы жаңыс ла: «Кар-р-ртошко тату-у!» — деген кыйгы болды. Ненин учун десе, төрт час болгон, онын ажанар күүни келген. Кыйгыра-кыйгыра келеле, ол керек десе ягуарды чай ичерге кычырды. Кийик андар сүттү чай ичпейтен деп, ол ундып койтыр.

— Ч-чай жакшы-ы! С-сүт жак-шы! Якшы жадыр-р-рын ба, Педр-р-рито! Якшы ба, ягуар!.. Бир-р-р аяк чай ичер-р-ринг бе? Ч-чай жакшы-ы, с-сүт жакшы-ы!

Попугай оны шоодып турган болор дейле, ягуар кор-

кушту ачынып чыкты. Же ол бойы, торо тагма, бу бапылдууш куштын эди сан башка-чай деп немедең, байла, артык бол-байсын деп сананды.

— Якшызын! — деп, ол эстеген айас унчукты, — сүрекей-якшы... Бу сен байа бойынча нени айттын? Ка, бери жуук уч — мен жаан түлей болуп калгам.

Ягуар түлей эмес болгон. Попугайды каап аларга, ол ого жууктазын деп сүмеленип турган. А попугайдын санаазы жангыс ла бу: чай ичерге, мындый жараш, жалтыраган нөкөр эчидип келзем, айылдагы улус кандый тың сүүнбес деп сананган. Мынын учун попугай ягуарга там жууктап, база бир будакка секирип түшти:

— Кар-р-ртошко та-ту-у! — деп, ол канча ла кире ты-ныда катап ла багырды.

— Не тату дедин? Жуук, жуук уч! Чек ле угулбайт! — деп, ягуар кулагын тамажыла ныкычып унчукты.

Попугай жүрексип, там ла жууктады:

— Кар-р-ртошко дедим, кар-р-ртошко! Чай та-ту-у!

— А? Ягуар жаман дедин бе?

— Жок, жок — дейле, попугай, тенек куш, чек ле жууктай учуп келди. Ягуар бу ла тушта сан өрө чурады. Мындый чурашла ол бүткүл тураны да ажыра калый берер эди. Же, карын, онын курч тырмактары Педритого калай кадалды. Же андый да болзо, попугайдын баш-арказынын, куйругынын жуны үзе «бурт» жулула берди. Куйругында бир де жуң артпады.

— Бот, сур-раган сур-руун ол! — деп, ягуар ачимчылу ыркыранды. — Бот ол сеге — кар-ртошко, бот ол сеге — чай!

Попугай коркушту тың оорудан ла коркыганынан багырып ийеле, өлүмнән, карын, чупчылып чыкты. Учарга ого күч болды. Эмди ондо куйрук жок ине. А куйрук — ол попугайдын рули. Эмди десе ол эки жаны жаар жайбандап, толкуга соктырткан кемедий, учуп браатты. Удура жолуккан куштар бу мындый сан-башка немедең үркүгилеп, туура чарчагылап турдылар.

Учы-учында ол айлына учуп келди. Учуп ла келеле, казан азып турган үй кижинин күскүзине көрүнерге кухня жаар мендеди.

Көөркий Педрито! Јер үстинде мындый јаман, мындый јудек куш-база бар эмеш пе! Куурук јок. Соокко үрпейип, бастыра бойы калтырап, тыркырап јат. Бу мындый куш улуска уйалбай канайып көрүнер?.. Педрито сад жаар учуп барала, эквалиптердин бирүзинен чын ла куйдый терен көндөй таап алды. Педрито сооктон ло ујаттан бастыра бойы тыркырап, ол көндөйгө јажынып калды.

Бу өйдө ончолоры, попугай кайда барды не деп, алан кайкаштылар:

— Бу бистин Педрито кайда не? — дештилер. — Педрито!.. Картошко тату-у! Чай тату-у, Педрито!.. — деп, оны кычырып турдылар.

Је Педрито табыштанбай да, кыймыктанбай да, көндөйдө ичеентип калган јатты. Оны кайдан ла бедрегендер, је таап болбогондор. Онон ончолоры Педритоны өлүп калган болбайсын деп чөкөдилер. Балдар ачу ыйлашкылап артты.

Је Педрито өлбөгөн. Күжүл ошкош кызыл тас бойы улустын көзине уйалбай канайып көрүнер деп, көндөйдө лө отурган. Түнде чыгала, нени-нени јип алала, ойто ло түрген јажынып калар. Таң бозорып ла келзе, агажынан араай түжеле, казан азатан үй кижинин күскүзине көрүнерге келер. Онын јуны јаныдан сүрекей араай өскөн, мынын учун ол кунукчыл болгон.

Је бир јакшынак күнде, чынын айдар болзо, энирде, бастыразы чайлап отурар тушта Педрито кирип келген. Не де болбогон немедий, јайканып базып келеле, скатерть-ле атпактанып, столго чыгып алган. Озогы ла бойы ойногон, каткырған, јуны дезе атырайган, јалтыраган отурды. Оны көрөлө, ончолоры сүүнгилеп турды.

— Педрито, тенек Педрито! — дешкиледи. — Бу сен кайда болгон? Ах, а онын јунын көрзөөр лө, јунын!

Бу јаныдан өскөн јун деп кемизи де билбеген, а Пед-

рито десе бу керегинде сөс тө айтпады. Сүтке јибидип койгон калажын јип, тыс та унчукпады.

Эртезинде айылдын ээзи сүрекей кайкады. Педрито учуп келеле, онын јардына отурып алды. Онон бойыла болгон учуралды төгө-чача чачамтыгып туруп, эки ле минутка айдып берди. Агаш аразы јаар учканын, ягуарга јолукканын, не болгонын — ончозын куучындап берди. Куучын ортозында онын кыйгырганы жаңыс ла бу болды:

— Педр-р-ритодо көр-көр-өр-ргө дө јун јок! Көр-рөр-р-ргө дө јок, јок!

Арт учында ол айылдын ээзин ягуарды андап барак деп кычырды.

Айылдын ээзи ол тушта тегин де ажанатан кыптын полына јайарга ягуардын терезин садып аларга турган кижиге болгон. Мынын учун баа-чуу јок тере табыларга турганын угала, ол сүүне берди. Ол мылтыгын алала, Педритоло кожо агаш аразына барды. Педрито ягуарды көрөлө, оныла куучындажар, андыжар, а мынайып турганча, анчы ягуарга јууктап алала, оны адып ийер деп, олар јөптөжип алдылар.

Керек чын ла јөптөшкөн аайынча болды. Попугай будакка коноло, аай-баш јок болтылдап отурганча, «тырс» эткен табыш угулды, эки јажыл көс көрүнди. Бу ягуардын көстөри болгон.

— Кандый јакшы энир-р!.. Кар-р-ртошко тату-у! Ч-чай тату-у! Сүт тату-у! Бир аяк чай кер-р-рек пә? — деп, Педрито кыйгырды.

Ягуар калјан попугайды танып ийеле, сүрекей тын ачынды. Ол оны туку кажы јерде өлүп калган болор деп бодогон, а көрөр болгожын, попугай там јаранып, седеккеп калтыр. Ягуар ол јыду попугай эмди мынан тирү барбас деп чертенип, көстөри кылас эдип, тунгак ыркыранды:

— Јууктай уч, јууктай. Не де угулбайт!

Попугай будактан будакка секирип, токтоду јок багыра берди:

— Калаш тату-у! Сүт тату-у!.. Ол бу агаштын төзинде!..

Попугайдын калганчы сөстөрүн уккан ла жерде, ягуар огуруп ийеле, калып келди.

— Сен... сен кемле куучындажып турун? Мени мында, бу агаштын төзинде деп, сен кемге айттын, учкан, а?

— Кемге де эмес, кемге да эмес! — деп, попугай каруузын берди. — Якшы ба, көр-р-рмөс Педр-р-рито!.. Якшы ба, тенок куш!..

Ол мынайда токтоду жок болтылдап, будактан будакка секирип, ягуарга там ла жууктап клеетти. Же андый да болзо, «ол бу агаштын төзинде» деген сөстөрдү ол бери өнгөлөп клееткен анчыга айткан болгон.

Бот эмди мынан жуук ягуарга жууктаар арга жок. База жууктаза, ягуар оны каап алар.

— Кар-р-ртошко тату-у!.. Аjar-р-рын! — деп, Педрито арга жокто багырды.

— Жуук уч, жуук! — деп, ягуар калыырга жазанып, жер дөөн жалпас эдип, тыыдынып алды.

— Ч-чай тату-у! С-сүт тату-у!.. Кор-р-р-рулан!.. Ол эмди ле калып ийер-р-р!..

Ягуар чын ла калып ийди. Ол сүрекей бийик чураган. Попугай согоондый кезем, сан өрө учуп чыгала, онын тырмактарынан жүк арайдан кыйды. Бу ла өйдө агаштын ары жанында турган анчы мылтыктын мажызын базып ийди; куманактый жаан-жаан тогус дроб ягуардын жүрегин жалкынды өдө конды. Ягуар жер-тенисти торгулта огуруп келип түжеле, өлө берди.

Бу тушта Педритонун сүүнгенин көргөн болзоор! Ол көкип, аай-коой жок багыра берди. Чындап та, олягуардан очин алган ине! Онын жунын жулган танма макалу ла базылды.

Анчы база сүүнген. Ягуарды өлтүрөтени жеңил эмес, а эмди десе ондо ажанатан кыптын полына жайатан якшынак тере бар.

Олор жанып келерде, балдар Педритонун канайтканын угала, оны жалтанбас куш деп мактагандар. Герой дешкендер.

Мынан ары олор ырысту журтай бергендер. Же попугай

дезе ягуар оны канайтканын эмдиге ле ундыбаган. Чайлаар ла тушта ол ягуардын јайып койгон терезинэ секирип келе- ле, оны сүттү чай ичели деп кычырар.

— Кар-р-ртошко тату-у!.. — деер. — Ч-чай тату-у! Бир аяк чай ичер-р-ринг бе?.. Ягуар-рга бир-р болчок кар-р-ртошко бер-р-ри-гер-р...

Бу тушта ончолоры каткыга арай талбай тургулаар. Педрито база...

КРОКОДИЛДЕРДИҢ ЧЫНДЫК ЈУУ-СОГУЖЫ

Бир ээн ле аалга ороондо јааннан јаан суу аккан, ол сууда көп крокодилдер јуртаган. Олор балыктарла азыран- ган, кезикте суу ичерге түшкен андарды да ала согуп ийери- нен туура калбайтан. Је олордын јаантайын јигени балык- тар болгон. Олор күнүн ле талтүштинг кийнинде суу јарат- тай сай кумакка күнзегилеп јаткылаар, айдын түндерде ја- жыл өңдү сууда јарыжып ойногылайтан.

Крокодилдер амыр-энчү ле ырысту јуртагандар. Је бир катап эниргери тойо ажанып алган крокодилдер амырагы- лап јаткылаарда, олордын бирүзи ойгоноло, бажын өрө кө- дүрген: ого уйку аразында та кандый да табыш угулган чы- лаган. Ол тындалана берген. Чындап та, кайдан да ыраак- таң тунгак күүлеген табыш јууктап клееткен. Крокодил коштой уйуктап јаткан нөкөрин ойгосты:

— Ойгон, биске јеткер клеет ошкош.

— Кандый јеткер? — деп, онызы коркып сураган.

— Та — деп, баштап ойгонгон крокодил унчукты. — Меге сан ла башка табыш угулат.

Экинчи крокодил ол табышты база угуп ийди... Олор ончолорын ойгосты. Бастыразы коркыгылап, үркүгилеп, куйруктарын чычайткылап алала, ары-бери мантажып, чаксыража бергендер.

Олор тегиндү түймешкен эмес: табыш там ла тыгып, илеленип клееткен. Удабай ла олорго ыраагында булуттый

жайылган борозымак ыш көрүнгөн, мачылдаган табыш угулган.

Бу не болотон дежип, крокодилдер, көстөри тостойгылап, бой-бойлорынан сурашты.

Бу тушта бир крокодил, олордын эн ле карган, эн ле санаалу дегени, бойынын бу узак жүрүмүндө туку ла кажы таладагы талайга жетире јоруктап жүрүп келген, оозында эки ле тиш арткан крокодил мынайда унчукты:

— Ээ, балдар, мен оны билип ийдим. — Ол — кербалык. Олор сүрекеј јаан, сууны тумчугыла коройлодо быркырып јат. Көрзөөр дө, ыш деген немегер — ол суу ине!

Бу тушта оок бала крокодилдер куды чыгып, аай-коој јок багырыжа бердилер:

— Ол кербалык! Ол бери клеет!

Је карган крокодил јанындагы јаш крокодилди куйругынан серпип ийди:

— Коркыба, учканак! — деп, ол токуналу унчукты. — Мен кербалыкты көп көргөм. Ол бойы бистен коркор. Онын ла коркыбас немези јок эди!

Мыны угала, бала крокодилдер токунай берди. Је база бир кичинек өйдин кийинде ол ло бала крокодилдер ойто ло коркыгылап чыкты. Ненин учун дезе, байагы көрүнгөн боромтык ыш чек ле карара берди, мачылдаган табыш там тыгып, илеленип келди. Крокодилдер ончозы куды чыгып, сууга чөнгүлөп, јажынып алдылар. Суунын үстинде олордын жүк ле тосток көстөри ле тумчуктарынын баштары көрүнөт. Је бот, ол кайкаган неме эмди једип кэлди. Кара ышка чын ла көмүлген, оронгон, күпүлдеген-типилдеген, сууны аай-коој јок мачылдаткан, чын ла туу-тайга кирелү та кандый да јаан неме крокодилдердин јанынча өдүп браадарда, олор алаң кайкажып, оосторы ачылып калган, оны ајыктап турдылар. А бу не дегејин, ол бу суула эн ле баштап өдүп јаткан көлөсөлү кереп болгон.

Кереп өдө конды. Бу тушта бастыра крокодилдер карган крокодилди арадап, јок јердеги та кандый да кербалык деп неме тапкан дежип, көмөлөј бердилер.

— Ол кербалык эмес! — дежип, озор карган крокодилдин кулагынын чек ле ичи дӱбн кыйгырып турдылар, ненин учун десе, ол тӱлей болгон. — Кербалык эмес дейдис! Айдыгар, ол не?! Же не?!

Карган крокодил ол немэ — ичи-бууры толтыра от-жалбышту кереп деп, ол мынайда база јоруктаар болзо, бастыра крокодилдер ӱлгӱлеп калар деп јартап берди.

Мыны угала, крокодилдер карган чын ла јӱӱлген дежип, оны шоодып турдылар. Же ол кереп деп немэ мынайда јӱрер болгожын, крокодилдер оныла тудуш эмес — не ӱлӱтӱн? Јок, кӱбркый карганактын аймаганы-артаганы, байла, бу туру дештилер.

Мынайып турала, озор бир ле кӱрзӱ, аштагылап калтыр. Балык тудуп јиир дештилер. Же бир де балык таппадылар. Сууда јангыс та балык јок эмтир. Бастыра балыктар керептинг табыжынан качкылай бертир.

— Мен айттым не, айттым! — деп, карган крокодил унчукты. — Калак ла де! Балыктарыс бастыра ырбады! Кандайдар, эртенге јетире сакып кӱрӱктӱр. Айса болзо, ол кереп ойто келбес. Ол тушта кӱбркый балыктарыс ойто јеткилӱп келер болор бо?

Је эртезинде озорго ойто ло кечеги табыш угулды. Кереп кӱпӱлдеп-типилдеп, тенгерини бӱктӱй ыштап, ӱдӱ конды.

— Э-э-эй — дежип, бу тушта крокодилдер терег санаага тӱшкӱлӱй берди. — Кереп кече келген, бӱгӱн база келди, айдарда, ол эртен де кӱлер. Эмди бу сууда балык болбос, андар да бу сугатка тӱшпес. Бис десе курсагыска јетпей, ӱлгӱлеп каларыс. Буунты-буудак тутсабыс кайдар а?

— Чын, чын! Буунты тудактар, буунты! — дежип, ончолоры кыйгырыжып ийдилер. — Чын ла, буунты тудактар!

Буунтыны тургуза ла туткулап баштап ийдилер. Эг ле баштап озор он муннан ажыра агаш јыктылар. Ол јыккан агаштардын кӱп сабазы бектег бек ле качан да чирибес лапачо ло кебрачо деп агаштар болды. Агаштарды ого ло тоормошторго кезип ийдилер (крокодилдердин куйруктары киредег курч). Оног тоормошторды сууга экелеле, сууны

кечире сүрекей тыг, кичинек те јайканбас этире бир кулаш-
тыг бажына кадагылап койдылар. Бу буунтыны эмди канды
да кереп — јаан да бол, кичинек те бол, өдүп болбос!
Крокодилдердин балыктарын не де үркүтпес! Мынайда бек
иженгилеп, јаан иштег чылап, бош ло арып калган кроко-
дилдер ол ло јаратка суймайжып, уйуктап калдылар.

Эртезинде тагла, крокодилдер ойгонголокто, ойто ло
мачылдаган табыш угулып, кереп көрүнип келди. Мыны
крокодилдер уккулаган да болзо, је бирүзи де баш көдүрбе-
ди. Кандый да бир кереп деп немеде олордыг не кереги
бар? Қанча да кире табыштангай, кайдалык. Мынан өрө ол
түнгәй ле өдүп болбос.

Чындап та, кереп буунтыга јууктабады да, ыраакта
токтой берди. Улус палубадан суу кечире туткан сан башка
буунтыны турнабайла узак шиндедилер. Учында бу не деп
билип келзин дежелә, шлюпка-кеме түжүрдилер. Мыны кө-
рөлө, крокодилдер ончолоры буунты јаар мендедилер, кадап
койгон тоормоштордыг ортозынан баштарын чыгаргылап,
өштү-танманы кандый макалу төгүндеп алдыбыс дежип,
сүүнчилү каткырыжып турды.

Кеме буунтыга јүзүп келди, андагы улус крокодилдер-
дин туткан туу-тайгадый буунтызын көргилейлә, јүре бер-
дилер. Је удабай ла кеме ойто келди, оног мындый кыйгы
угулды:

— Эй, крокодилдер!

— Не болды? — дежип, крокодилдер баштарын тоор-
моштордыг ортозынан чыгарып келдилер.

— Бу туткан немегер бисти буудактап јат!

— Билерис!

— Бис өдүп болбой турус!

— Қарын јакшы!

— Буунтыгарды јайладыгар!

— Јок...

Кемедеги улус та нени де шымыраныжып ийелә, ойто ло
кыйгырышты:

— Крокодилдер!

- Нени айдарга?
- Жайлатпазаар ба?
- Жок.
- Айдарда, удабастан ойто жолугыжар турус!
- Жолугушпайтан да болзоос, кем жок!

Кеме кереп јаар жүре бәрди. Крокодилдер аай-коой жок көөрөгилеп, куйруктарыла сууны чачылта бердилер. Эмди мынанг бир де кереп өдүп болбос! Олор десе качаннынг качанга, үргүлжининг үргүжинине балыкту болор, курсакту болор!

Же эртезинде база ла кереп көрүнди. Крокодилдер оны көрөлө, сүрекей кайкаштылар: бу өскө кереп болды. Кенеги керептен чик жок жаан, боро өңдү кереп болтыр. Бу база ла өдөргө турган ба? Жок, жок, ол өтпөс, өтпөс! Кажызы да өтпөс! Мынызы да, онызы да, кандыйы да!

— Өтпөс! Өтпөс! Өтпөс! — деп, крокодилдер багырыжып, буунты жаар жүзүп, кажызы ла бойынын жеринэ барып алды.

Жаңы кереп, кечеги ле кереп чилеп, ыраакта токтойло, кеме-шлюпка түжүрди. Кеме буунтыга жетире келди. Анда офицер ле сегис кайыкчы талайчылар отурды. Офицер мынайда кыйгырды:

- Эй, крокодилдер!
- Нени айдарга?
- Буунтыгарды алыгар.
- Жок! — деп, крокодилдер каруу берди.
- Чек ле бе?
- Чек ле!

— И-и, — деп, офицер айтты. — Андый болзо, бис пушкаларысла буунтыгарды буза адып ийерис.

— Адып көргөйигер ле... — деп, крокодилдер каруу бердилер.

Кеме жүзе берди.

Бу кереп боро өңдү болгон. Ол тогузон тогус пушкалу броненосец дейтен кереп болтыр. Карган судурчы крокодил, туку та качан да талайга жетире жүрүп калген крокодил, не

болорго турганын кенетийин ондоп, нөкөрлөрине кыйгырып ийди:

— Чөнгүлеер, чөнгүлеер! Түрген ле чөнгүлеер! Бу жуучыл кереп эмтир! Оныла беришпейтен! Ол адарга јат, адарга јат! Калак, калак! Өлтүрткиледин, өлтүрткиледин!

Крокодилдер мыны угала, ончолоры јарат јаар болдылар. Суунын үстинде јүк ле тосток көстөри ле тумчуктарынын баштары көрүнгилеп, јажынгылап алды.

Бот, жуучыл керептин үстинде ыш бурт, от јалт этти — тенери күзүрөгендий табыш угулды — сүрекеј јаан снаряд буунтынын сырангај ла талортозына келип, «јырс!» јарылды. Бир канча тоормоштор ооктолып, өрө чачылды. Бу ла тушта керептен база аттылар. Онон база ла, база ла... Кажы ла адыштан тоормоштор ооктолып, өрө чарчагылап турды. Учунда буунтыдан не де артпады.

Јүк ле тосток көстөри ле тумчуктарынын баштарын көрүндире јажынгылап алган крокодилдердин канайдар да аргазы јок болды. Жуучыл кереп күпүлдеп-тирсилдеп, оорды керексибей де, өдө конгонын јүк ле көргүлөп, арткылап калды.

Је андый да болзо, крокодилдер чөкөнбөдилер. Ол ло түнде оор кечегизинен јаан, кечегизинен бийик јаны буунты тудуп ийдилер. Арып ла канча күнге улай ажанбаган көөркийлер узак уйуктагандар. Жуучыл кереп жууктап келе-ле, кеме-шлюпказын түжүргенин оор көрбөгөндөр дө.

— Эй, крокодилдер! — деп, офицер кыйгырды.

— Не болды?

— Буунтыгарды јайладыгар!

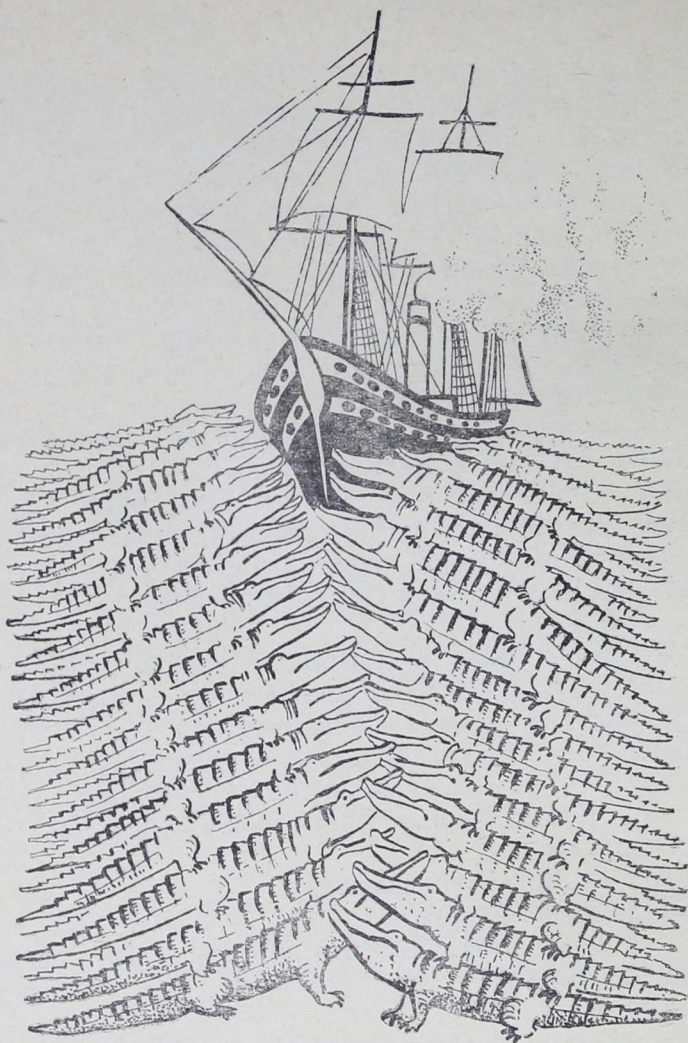
— База нени айдарга?

— Бис ол буунтыгарды ойто ло буза адып ийерис — деп, офицер ачынды.

— Көргөйис ле!..

Крокодилдер јардак унчуккандар. Бу јаны туткан буунтызын телекејде кандый да пушка јайрада адып болбос деп, оор бир дө аланзыбай тургандар.

Је жуучыл керепте ыш бурт, от јалт этти — бу ла туш-

та буунты ортозынан үзүлө берди. Бу ненин учун дезе, эмди тегин снарядла эмес — гранатала аткылаган. Граната жарылала, бир канча жоон-жоон тоормошторды такпайлап чачып ийди. Экинчи граната коштойна жарылды, буунтыннын бир канча келтейи кэй дөөн уча берди. Мынаг ары буунтыдан база ла не де артпай калды. Жуучыл кереп крокодилдердин жаныла өдө конды. Улус тенэк крокодилдерди шооткылап, каткырыжып өткүледи. Же андый да болзо, олор крокодилдерди жаан ачындырбаска, оосторын алакандарыла туй тудуп турдылар.

— Же бот — дежип, крокодилдер суудан чыгала, чын ла ал-карануй санаага түшкүлөй берди. — Эмди бис ончобус өлөтөн эмитирис. Кереп бого жаантайын келер, балыктарыс үргүлжиге келбес. Божогоныс бу.

Бастыразы нени эдерин билбей, оп-соп отура түштилер. А кичинек крокодилдер курсак сурагылап, ыйлажа бердилер.

Бу тушта карган крокодил мынайда унчукты:

— Тонг өткүрө санааркабайлы. Сом деп балыкка бактар. Бис жиит чагыбыста талайда экү нөкөр болгон эдис. Ондо торпеда бар. Бир катап эки кереп та недег де улам жуу-согуш баштаган. Жарылбай арткан бир торпеданы ол нөкөрим айлына экелип алган эди. Оны оног сурайлыктар. Ол көөркий биске бир сүрекей ачынган эди, же андый да болзо, мен билерим, онын жүреги жымжа-а-ак. Бисти торолоп өлзин деп, ол сананбас болбой.

А өөркөшкөн керек мынаг улам болтыр: туку та кажы да чакта крокодилдер ол сом балыктын жеенин жип салтыр. Мынын ла кийинде олор көрүшпес болуп калган.

Же эмди крокодилдер арга жокто уят-жаманын ундыгылап, ончолоры сомнын айлын көстөп бардылар. Сом Парана суунын түбинде сүрекей жаан куйда торпедазыла коштой жадып, уйуктап туратан эмитир. Кезик сом балыктардын зууны эки метрге једип турар. Торпеданын ээзи база ла шак андый балык болгон.

Крокодилдер эжикке жуулыжып алала, куйга киреринен жалтанып, кыйгырдылар:

— Бисти уксаар, сом!

— Мэни кем сурайт? — деп, сом унчукты.

— Бу бистер, крокодилдер!

— Мен слерди, тагмаларды, көрөр дө күүним жок, угар да күүним жок — деп, сом ачынып каруун берди.

Карган крокодил бажын куй дөөн сугала, айтты:

— Бу мен, нөкөр, мен. Бу мен дейдим, сом.

Таныш үн угуларда, сом куйдан чыгып келди.

— А-а, бу сен турун не — деп, сом жалакай унчукты. — Не керек болды?

— Жаан сөстө жазыт жок, улу сөстө уйат жок — бис сенен торпеда сурап келдис. Сузуп ичкен суубуска кереп деп неме табылган. Бастыра балыктарысты үркүдип койды. Бис оны өтпөзүн деп буунты тутканыс, же ол оноң нени де артырбады. Торпеданды бер. Бис ол жуучыл керептен база да не де артпас эдип койок.

Сом мыны угала, узак сананды. Учунда мынайда айтты:

— Канайдар база, берейин. Же менин жеенимди канайтканыгарды мен бир де ундыбагам. Торпеданы кем от алыштырып билер?

Кемизи де билбес учун унчукпадылар.

— Алдырба-ас — деп, сом унчукты. — Мен бойым от алыштыарым. Канайда эдетенин мен жакшы билерим.

Ончозы жорукка шыйдынгылай берди. Крокодилдер бойбойлорын колбоп буулангылап алды: баштапкызынын куйругу — экинчизинин мойнына, экинчизинин куйругу — үчинчизинин мойнына... Мынайып жүс метр кире узун тизүилжирме болуп алдылар. Сом торпеданын суунын агыны аайынча божодып ийди, бойы онын алды дөөн чөңбөлө, онызын жүктенип алды. Крокодилдердин бууланган лиана агажы божоп калган учун, сом эн учундагы крокодилдин куйругынын учунан тиштенип алды. Олор мынайып жол-жоругына көндүгип ийдилер. Сом торпеданын жүктенип алган, крокодилдер десе жаратла мантагылап, оны тарткылап браадат. Саң өрө,

сан төмөн, корум-таштар ажыра, жыраа-жыш өткүрө мантагылап ла браат, мантагылап ла браат. А торпеда дезе сууда. Толкузы керептийинен де жабыс эмес!

Эртезинде крокодилдэр жаңыдан база бир буунтыны туткулап ла ийерде, жуучыл кереп көрүнип келди. Кемешлюкказын ойто ло түжүрип ийдилер. Буунтыга ойто ло једе жүзүп келдилер.

Крокодилдэр ончолоры тоормоштордын баштарына чыккылап алдылар.

— Эй, крокодилдер! — деп, офицер кыйгырды.

— Не болды? — деп, крокодилдер сурадылар.

— Ойто ло буунты ба?

— Эйе, ойто ло!

— Жайладыгар оныгарды!

— Жок!

— Чын ла жок по?

— Жок! Жок!

— Андый болзо, угугар! — деп, офицер ачынып чыкты. — Бис эмди ле слердин буунтыгарды јоголто адып койорыс! А онон жазап тындагар: бис јолыбысты кем де буудактабазын деп, слерлерди база јоголто адып ийерис. Слерлердин кемигер де тирү артпас! Жажыгар да, јиидигер де, карганыгар да, санаалугар да, тенектеригер де, арыктарыгар да, семистеригер де! Керек дезе туку ол оозында јүк ле эки тиш кылайган карган-согумтык крокодилигерден бери јок болуп каларыгар.

Карган судурчы крокодил офицер оны шоодып турганын билип ийеле, каруузын мынайда берди:

— Чын, чын. Эки ле тижим артканы чып-чын. Је бу калганчы тиштеримле мэн кемди «ап» этиреримди слер билеригер бе? — дейле, ол эжиктий јаан оозын ачып ийди.

— Кемди јиирин? Је? — деп, талайчылар сурады.

— Слердин јүдек офицеригерди! — дейлэ, карган крокодил тоорможынан суу дөөн «мач» калып ийди.

Мынайканча сом торпедазын буунтынын сыранай ла ортозына тургузып алды. Торпеданы суунын үстине көргүзе

чыгарбай тудуп турзын деп, ол төрт крокодилди jakыды. Арткан крокодилдер жаратка коштой сууга жүк ле тосток көстөри ле тумчуктарынын баштары көрүнөр эдип жажынгылап алдылар. Сом дезе торпедазыла кожо сууга чоңүлип, анда та нени де жазап турды.

Je бот, жуучыл кереп ышка оролып, буунтыны атты ла. Граната буунтыга тийип жарыларда, он кире тоормош он мун кире такпай болуп, чачыла берди.

Je сом тегиндү иштенбеген. Буунты үзүле ле берерде, ол торпеданы туткан крокодилдерге мынайда кыйгырды: — Божодыгар, түрген божодыгар!

Крокодилдер божодып ийдилер. Торпеда суунунг үстине чыгып келди.

Бу тушта сом келтей көзиле керепти шыкайла, торпеданынг механизмин иштеделе, оны кереп жаар божодып ийди.

Чындап та, сүрекей мөндөөр керек болгон. Керептен база ла аткылаган, граната буунтынын бир канчазын буза согуп ийди.

Je торпеда кереп жаар шунгуп ла браатты. Палубадагы улус онын сууда агара чөйилген жолун көргүлөп ийдилер. Ончолоры багырыжып, керепти торпеда тийбес этире бурырга санангандар.

Je орой болды: торпеда жаан керепке келип тийеле, «жыр» жарыла берди.

Кандый тын күзүрт болгонын айдар сөс тө жок. Кереп туш башка чачыла берди: трубалар, машиналар, шлюпкакемелер кейде жүс метр кире учуп чыктылар.

Крокодилдер жөнүлү кыйгырыжып, буунты жаар болдылар. Олор граната үзе соккон ачыкла өлгөн, шыркататкан ла каа-жаа тирү арткан улус агып браатканын көрүп турдылар.

Крокодилдер артып калган тоормоштордын үстине чыкылап алала, агып брааткан улуска каткырыжып турдылар. Бу улустарды олордын эткен бурузы учун жиирге де кем жок деп, крокодилдер бодогон до болзо, же бирүзин де жибес дештилер. Жаңыс ла алтындап койгон погондорлу ла курлу бир кижги агып браадарда, карган крокодил суу дөөн калып

ийди. Оноң оның оозы эки такып ачылып, эки такып «ка-
жырт» этти. Алтын погондоры ла куры жалтырт эдип, офицер
карган крокодилдин оозы дөөн сурт жүрүп калды.

— Ол кемди жутты? — деп, бала крокодил сурады.

— Офицерди — деп, сом каруузын берди. — Менин
карган нөкөрим оны жударым деп сөзүн берген. Эмди ол сө-
зин бүдүрип турганы ол ине, балам.

Крокодилдер буунтынын арткан-калганын жайладып
койдылар. Эмди бери келерге кем де тидинип болбос, мынын
учун ол буунты керек те жок. Сом офицердин алтындап кой-
гон погондорун ла курын жараш көрди. Ол оморды ого бер-
зин деп сурады. Же ол алтындап койгон погондор ло кур кар-
ган крокодилдин тиштеринин ортозына кысталгылап калган
болгон. Мынын учун оморды оноң кодоро тартарга келишти.

Сом погондорды сагалынын учына буулап алды, курды
дезе канаттарынан өткүреле, ичине курчады. Сомнын терези
жыланнын терези ошкош өлө-чоокыр жараш болгон. Бот, эм-
ди дезе ол мынайып там жаранып ийеле, крокодилдердин ал-
дыла өрө-төмөн текшилеп жүзерде, крокодилдер онын жара-
жын кайкагылап, оосторы ачылып калганын сеспей тур-
дылар.

Мынын кийинде омор сомды айлына жетире үйдөжеле,
жанып келдилер. Удабай балыктар да ойто жеткилеп келди.
Крокодилдер амыр-энчү ле ырысту журтагылай берген. Омор
эмди де ырысту журтагылап жат, ненин учун дезе, күнүн ле
өрө-төмөн апельсиндер тарткан керептерге омор учы-учында
үрениже бергендер.

Же жуучыл кэрептер керегинде омордын угар да күүни жок.

СОКОР АҚ-КИЙИК

Игис эки бозулу ак-кийик журтаган. Бир бозузын жерлик
киске жип салган, тирү артканы — тижги болгон. Бастыра ақ-
кийиктер ого сүрекей каруузыйтан. Анчадала онын кылты-
раган кабыргаларын кычыкайлаарга сүүгилейтен.

Энези оны кажы ла тан эртеде ак-кийиктердин ээжизин айттыратан. Ол ээжиде мынайда айдылган:

«Жалбырактарды жиир алдында жыткарып көр: кезик жалбырак коронду болот.

Сугатка түжер тужында, крокодил жажынган болбозын деп, сууны сүрекей жазап ајыкта, тындалан.

Кажы ла жарым частың бажында бажынды бийик көдүр, кейди жыткар, ягуардын жыдын ал.

Отоп жүрзен, жаантайын жыландардан чеберлен».

Кичинек ак-кийик мыны ончозын үренип аларда, энези оны жаңыскандыра агаш аразы жаар божодор боло берген.

Је бир катап энирде ол чаап јымжак жалбырактарды үзүп јип, агаш аразында соодонып жүрди. Мынайып ла жүреле, ол чирик агаштын көңдөйинде тизилип калган көп-көп сан-башка болчоктор көрди. Болчоктордын өни төгөттий кара болгон.

Бу нэ болотон? Кичинек ак-кийик эмеш коркый берди. Је онон шокчыл танма болчокторды сүзүп ийле, түрген туура мантай берди.

Ол кайа көрзө, байагы жарылган болчоктордон та не де наала тамып турды. База бир солун неме: ол болчоктордон алтын өңдү, чичке-чичке ичтерлү чымылдар чыга коноло, ары-бери манташкылап турды.

Ак-кийиктин бозузы јууктап келди. Чымылдар оны канайтпады да. Айдарда ол сүрекэй чеберленип, тамган немениң бир тамчызына тилинин жүк ле бажын тийгизип ийди. Бач, татузынай! Мынанг ары бу солун курсақты сүрекей түрген јалай бергенин бойы да билбей калды. Бу мөт болтыр. Чактырмазы јок кичинек адарулардын мөди эмтир.

Бозу эки ле минутка мөтти түгезе јип ийеле, энезинэ барып айдарга, сүүнгенине билинбей, айлы жаар мантады. Је энезине бу куучын јарабады:

— Чеберлен, ајарын, кызычагым. Сүрөкей, сүрекей чебер бол, ајарыңкай бол. Мөт — тату курсак, је оны јиирге сүрекей јеткерлү. Адарулардын уйазына бир де јууктаба.

Је кичинек ак-кийик удурга сүүнчилү багырды:

— Олор чакпайт ине, эне! Кижини жүк лэ сайгактар ла көгөөндөр чагар, адарулар дезе чакпас!

— Сен јаан жастырып жадын, балам, — деп, энези айтты. — Сен бүгүн, карын, чактырмазы жок адаруларга учураган эмтиринг. Же жаман адарулар база бар. Чебер жүр, балам, энеге жаан түбек экелдинг.

— Жэ, эне, же! — деп, кичинек ак-кийик каруузын берди.

Же эртезинде ле бозу улус жол өткүрер деп агажын жыгып койгон жер жаар мантай берди. Ол адарунын мөди мынан белен табылар болор деп бодогон.

Учы-учында ол бир биле адаруларга туштады. Бу белдеринде сары жолду каразымак өңдү адарулар болды. Олор уйазын айлангылап, чугулду күүлөшкилеп, кезем-кезем учулап турды. Олордын уйазы да башка болды. «Адарулар кечегизинен жаан, айдарда, олордын мөди де тату болор учурлу» — деп, кичинек ак-кийик бододы.

Бу тушта ол энезинин сөстөрүн эске алынды. Же энези өткүрө айда салган болор деп сананды. Чындап та, бастыра ак-кийиктердин энелери нэмени там көпчиде айдатан эмес беди. Чаап адарунын уйазын бар жок күчиле сүсти.

Эх, ол онойтпогон болзо кайдар! Бу адарулардын эмес, сайгактардын уйазы болгон. Бу ла тушта тогузон тогус мун сайгак бозунун үсти орто чурап, онын тумчугына, бажына, ичине, арка-сынына, төрт санына, керек дезе куйругынын учына да — бастыра бойына, бастыразына, бастыразына, «жырт» кадагылай бердилер. Оорункайын не дээр!... Же эн ле жаманы, коркуштузы — сайгактар онын көзине база чаккылаган.

Көөркий оорункайдан санаазы чыгып, мантаган ла мантаган. Мантап браадала, нени де көрбөй, сокоро берген.

Көзинин жыкпыктары туй тижип, ол ай-карануйга курчадып, коркыганынан ла оорункайдан бастыра бойы тыркырап, «Эне!.. Эне-е!..» деп, токтоду жоктон калактап турган.

Бозузы удаан жанбаган учун энези оны бедрәп жүрген. Ол балазын таап, онын көс жок болуп калганын көрөлө, сүрекей кунуккан. Жангыс ла: «Айтпайтым, балам, айтпайтым.

Je энезин не укпас, не укпас» — дейле, оноң ары көкси бөк-төлип, унчугып та болбоды. Ол оны айлына чебер апарган. Қичинек ак-кийик бажын энезининг мойнына салып алды. Жолой туштаган андар сокороп калган көөркийге ичи ачып, оның нени де көрбөс көстөрине кунукчыл көргөндөр.

Нени эдерин энези билбеген. Қызычагын канайып эмдеп алар? Je боочы ажыра журтта сүрекей көп эм-томду бир кижиде журтап јатканын угуп јүретен. Ол анчы каа-јаада ак-кийиктерди адып туратан, је јүреги јалакай кижиде болгон.

Ак-кийиктерди ушта-башта да болзо адып туратан кижиде болуш сурап барарга энези баштап тарый тидинип болбоды. Je оноң сананар болзо, артык канайдар да арга јок. Көөркий корко-корко барар деди.

Ол балазын ээчидип алала, ягуар баштаган казыр андардан, канча-түмен јыландардан јалтанып, журтка једип келди. Мында дезе ологро там коркымчылу болды. Ийттерге сестиртпеске, олар чедендерге, тураларга чек ле јапшынып, сүрекей араай ла сергелең барып јаттылар.

Учы-учында олар анчы јаткан туранын эжигине једип келдилер.

— Ток, ток — деп, энези эжикти токулдатты.

— Анда кем? — деп, кижиде унчукты.

— Бу бис, ак-кийиктер... Слерге сүрекей јаан керектү келдис.

— Қандый керектү јүригер? — деп, кижиде эжигин ачты.

— Бис слерден болуш сурап јүрүбис. Бу кичинек кызычак көзинен отурып калды. Слер ого болужар аргагар бар ба? — дейле, энези ыйлай-ыйлай, не болгонын куучындады.

— М-м, је акыр, бу кичинек бала канайткан, көрөли — деп, анчы унчукты.

Ол туразынан бийик отургуш экелди. Оору көстөрдиде көрөргө анчы кичинек ак-кийикти отургушка тургузып алды. Оноң тегерик јаан шил өткүре оның көстөрин узак шиндеди. Энези дезе бу тушта фонарьла јарыдып турды.

— Јаан коркор неме јок эмтир — деп, анчы ак-кийикке отургуштан тўжерге болужып, учы-учында унчукты. — Je

жангыс ла чыдамыр керек, сакылта керек. Мээр, кажы ла энирде бу сүркүшле кызычактын көстөрүн сүркүштеп, жирме күнге карануй жерде тудугар. Онон бу сары очканы кийдирип береригер. Ол тушта балагар жазылып калар.

— Жаан быйан болзын слерге, анчы, — деп, энези сүүнчилү айтты.

— Алдырбас-ас — деп, анчы күлүмзиренди. — Жангыс ла ийттерден ажаарыныгар: бу коштойында айылдын ийттери өнөтийин ак-кийиктер сүрерге таскадылган.

Ак-кийиктер байагызынан тын коркыдылар. Буттары жерге тийип-тийбей, кажы ла алтамнын бажында тындааланып бараттылар. Же ийттер оморды түнгэй ле сескилеп ийдилер. Агаштын ортозыла туку эки беристе кире сүрүштилер. Кичинек ак-кийик багыра-багыра энезинин алдында баратты.

Эмдениш анчынын айтканынча өтти. Кару кызычагын, баштак, токтомыр жок немени, агаштын көйдөйине сугала, жирме күннин туркунына чыгарбай тудатаны кандый күч болгонын жангыс ла энези көөркий бойы билер. Көндөйдө түндий карануй болгон. Бир катап энези бу көндөйдү туй жапкан бүрлерди мүүзиле туураладып ийди. Кичинек ак-кийик сары жаан очка кийип алган, онон чыга мантады. Бу ла тушта ол: «Мен көрүп турум, эне! Көрүп турум!» — деп, кыйгырып ийди.

Энези кызычагы ойто көрүп турганын угала, бажын та кандый да будакка жөлөп, сүүнгенинен ыйлай берди.

Кичинек ак-кийик чек ле жазылып калды. Же андый да болзо, ол жаантайын ла кунукчыл жүрер болды: бир жажытту санаа оны сыраңай токунатпай турган. А ол санаа мындый болгон: оны эмдеген жалакай кижиге, канайып та болзо, быйан жетирер керек деп санаган, же оны канайып эдерин чек билбей турган.

Учы учында ол кижиге бергедий сыйды тапты. Ол камык састарла, көлдөрлө канча күнге улай жүреле, боро цаплянын жундарын жууп алды. А анчы десе келип эмденип жүрген ак-кийик керегинде кезикте база сананып жүрер болгон.

Бир күн жаңмырлу энирде анчы бойынын туразында бичик кычырып отурган. Онын санаазы токуналу ла амыр болгон, ненин учун дезе, ол туразынын салам бүркүзин жазаап чыныктап алган, жаңмыр эмди айлына өтпөй турган. Мынайып жакшызынып отурганча, кем де эжик токулдатты. Анчы эжикти ачып ийзе, текпиште боро цаплянын жаңмырга өдүп калган жуңын тиштенип алган кичинек ак-кийик турды.

Анчы каткырып ийди. Ак-кийиктин балазы дезе анчы онын экелген сыйын жүдек деп шоодып туру деп бодойло, уйалып, кунукчылду жүре берген. Онон ол жаан-жаан ла кургак, ару жуңдар таап алала, бир неделенин бажында катап келген. Ол база ла уйалар болор деп, анчы эмди каткырбады. Алдында ол шоодып каткырган эмес, сүүнип каткырган болгон. Эмди дезе ого бамбуктаң эткен стаканга толтыра мот сыйлап берди. Ак-кийиктин балазы ол мотти коркушту татузынып, тургуза ла түгезе жалап ийди.

Мынан ла ары олор экү жакшынак нөкөрлөр болуп калгандар. Кичинек ак-кийик боро цаплялардын акча-манат баалу жуңдарын көптөн экелерге кичеенетен. Экелип береле, анчыла кожо канча частарга улай куучындажып отуратан. Анчы дезе аякка толтыра мотти столго тургузып ла ийер, айылчызы отурзын деп, бийик отургуш жылдырып ла келер. Кезикте анчы ого сигара берер. Андый сигараларды ак-кийиктер кујурга бодоп жигилеер, олордын су-кадыгына кичинек те каршу болбос. Олор экү оттын сүүнчилү жалбыжын көргүлөп, жылуны жакшызынып, өйди мынайып ла өткүргилеп отургылаар. Бу өйдө дезе тышкары жаңмыр жаар, салкын салам бүркүни силке согуп, таштаарга турар.

Ак-кийиктин балазы ийттерден коркып, анчыга жаңыс ла карануй, јут-жулакай тундерде келетен. Мынын учун анчы энир кирип, жаңмыр быркыра ла берзе, столго мөттү аяк тургузала, коштой салфетка салып койор. Бойы дезе кофе ичип, бичик кычырып, таныш токулдадыш угулып, онын кичинек ак-кийиги бозогого качан көрүнүп келгей не деп, эжик жаар кылчас эдип көрүп салып, сакып отурар.

БОРСУКТЫҢ ЭКИ БАЛАЗЫ ЛА ЭКИ УУЛЧАК КЕРЕГИНДЕ ЧӨРЧӨК

Чыт ла эткен жышта үч кичинек балдарлу эне борсук журтаган. Азыранган курсагы тазылдар, жиилектер ле куштардын жымырткалары болгон. Олор агашка чүрчеде ле чыккылай бергилеер. Агашта отурала, кандый бир серемжилү табыш ла угулганда, борсуктар анаң јер дөөн бажы саң төмөн болуп калыгылап, куйруктарын чычайткылап ийэле, тынын алып, качкылай бергилеер.

Балдары эмеш јаанап келерде, эне борсук олорды канайып та бир катап апельсин агашка чыгарала, мынайда айтты:

— Балдармайларым, эмди слер курсагаар табарга бойыгар чыдаар болуп калдыгар. Бого слер эмдигештен таскап алар учурлу. Нениң учун дезе, слер карган борсуктар боло берзегер, бастыра ла борсуктар чылап, јаныскандыра жүре-ригер.

Слердин эң јааныгар, агагар, курт-конус жиирин сүүйт. Курт-конус дезе кажы ла чирик жыгында, жыдып јаткан бүрлердин алдында көп.

Ортоныгар јангыс ла тату неме јийдим деп отурар. Ол апельсин агаштардын ортозында жүрзин — апельсиндер декабрь айга јетире турар.

Эң кичинегеш ийнигер, куштардын жымыртказынан өскө нени де јибезим дейтен кайракан, кайда барайын дезе — барзын, нениң учун дезе, куштардын уйалары кайда ла бар. Је жымырткаларды јангыс ла кыралардын ортозынан бедребезин — анда јеткерлү!

Балдарым, эмди јазап уугар: бу ак-јарыктын үстинде слер сүрекеј коркотон бир неме бар. Ол — ийттер. Мэн олорло бир катап согушкам, оның учун нени айдып турганымды јакшы билерим. Көригер, бу азуумды мен ол тушта сындыргам. Ийттердин кийнинең качан да болзо кижии келер. А ол кижии тынду неме өлтүретен табыш экелер. Слер јуугында андый табыш ла уксагар, кандый да бийик агашта болзогор,

капшай ла саң төмөн калып, качыгар. Оноң өскө, өлтүртип айабазыгар.

Энези балдарын анайда үретти. Оноң бастыра биле агаштан түжүп, кажызы ла жерден нени де бедреп тургандый, ол дөөн, бу дөөн болуп, казынгылап, жыткарып — бастыра борсуктардын базыды андый эмей — таркагылай берген.

Борсуктын курт-конус жийтен жаан балазы ырабай да, чирик жыгындардын, эски өлөңнин лэ жалбырактардын алдынаң курсагын канча ла кире керек — таап, ажанып ла турала, ол жеринде уйуктап калды.

Алама-жиилектерди арткан курсактардан артык дейтен ортон борсугаш апельсиндерди тойо жип алды, ненин учун дезе Парагвайда ла Мисьонесте апельсин агаштар ыраакыраак жыштарда өзүп жат, ологро улус једип болбойт.

Жымырткалар сүүйтен кичинек борсугаш кере ле түжине тенийле, жүк ле эки уйага туштады: бирүзи тукан деп куштын уйазы (анда үч жымыртка јаткан), экинчизи дезе жерлик күүледийи болгон (анда эки ле жымыртка јаткан). Бастыра беш ле болчок кичинек жымырткалар. Бого ол канайып тойор? Мынын учун борсугаш энирде, таң эртеде ле ошкош, ачторо болгон. Ол бийик агаштан кыраны ажыктап, энезинин айткан сөстөрүн эске алынып, бош ло болуп калган, куну-чыл отурды.

«Энем мени куштардын жымырткаларын ненин учун кырадан бедребе деген?» — деп, борсугаш сананды.

Мынайып отурганча, ого туку-у та кайда да ыраактан та кандый да куштын кожондогону угулды. «Ўнинин тынын — деп, борсугаш кайкады. — Шак ол куштын уйазында жымырткалары жаан болбайсын. Чын ла жаан болор, жаан. Кыр кире жаан». Куш такып ла кожондоды, бу тушта борсугаш ол куштын үни јаар арканы өткүре болчос-болчос мантап ийгенин бойы да билбей калды.

Күн ажарга жүрген, је кичинек борсугаш эмдиге ле кокпоң-кокпоң мантап браатты. Учы-учында жыштын эдегине жеделе, кыраны ажыктай берди. Кыранын кырында турачак

турды, јаан сопокту кижиге ол дөбөн ат јединип браатты. Онон дезе јаан куш көрүндү. Байа кожоң чөйгөн куш. Бу тушта борсугаш бойының калжан мандайына «тыч!» этире тажынып ийип калды:

— Тенек мен, тэнек! Ол куш пөтүк ине! Энем меге оны бир катап агаштың бажынан көргүскөн. Ол пөтүктинг үни өткүүн, ойнодо ондо жымырткалар төрөйтөн сүрекей көп такаалар бар. Эх, ол такаалардын жымыртказының бирүзин де болзо јип көргөн кижиге!

Кийик андар такаалардын жымырткаларын ончозынан артык дежетени текши јарлу. Борсугаш энезинин айтканын бир ле минутка, јүк ле бир минутка эске алынды. Мынан ары такааның жымыртказын јип көрөр деген күүн эркедеп чыкты. Ол арканың эдегине отурала, такаалардын потпужына кирер деп, түн кирерин сакый берди.

Учы-учында түн кирди. Борсугаш улус јаткан турага араайын өңөлөктөп келди. Тындаланза, айландыра ончозы тым, кичинек те табыш угулбады. Борсугаш керектинг бүдүп јатканы бу эмтир деп, сүүнгениненг билинбей калды. Ол бир јүс, јок, јок, бир мунг, эки мунг жымыртканы јуда салып ийерге белетенип, потпушка кире конды. Кирип ле келерде, ого эн ле баштап көрүнгөн неме — жымыртка болды. Бач, ол жымыртканың јаанынай! Оның татузы не аайлу не! Борсугаш бу жымыртканы калганчы учында татузынып јиир деп, артыргызарга сананала, је чилекейи шуурап, токтодынып болбой, оны тиштеп ийди. Тиштеп ле ийерде, оны тумчугына — шак! — та не де тың сокты. Көстөриненг от чөйиле берди.

— Эне, эне-е! — деп, ол чыгырып, коркушту оорункайдан санаазын ычкынып, чирене берди. Је оны та не де божотпой турды. Бу ла тушта ийттинг тунгак үрүжи угулды...

* * *

Борсугаш такаалардын потпужына кирерге, арканың эдегине түн кийдирип отурарда, бу турада јуртаган кижиге беш ле алты јашту эки балазыла кожо идиргенде ойногон. Олор эмеш ле јүгүреле, јыгылгылап, онон туруп чыгала, кат-

кырыжып, ойто ло жүгүргилээр. Же бот, энир кирерде, озор ойынын токтодып ийдилер. Адазы балдарына мынайда айтты:

— Акыр, жымырткалар ла сыпышкалар уурдап, амтажып калган токтонокко чакпы салып койодым.

Барала, чакпыны салып койды. Онон ончолоры ажанып алала, уйуктаар деп жаттылар. Же балдардын уйкузы келбе-ди. Озор узун чамчаларынын эдектерине бүдүрилгилеп, орыннан орынга калыгылай бердилер. Адазы бичик кычырып, озордын баштактанганын укпаачын, көрбөөчин болды. Онон балдар кенетийин токтогылап, кыйгырыжа бердилер:

— Ада, ада! Чакпыга токтонок түшкөн болор. Бистин Тукебистин үрүжин уксаң! Ада, бис барып, оны база көрөргө турус.

Адазы озорды ээчидип алды. Жаңыс ла сандалийигерди кийгилеп алыгар деди, — жыландар чагар болор деп, ол балдарын түнде өдүк жок бир де чыгарбайтан.

Ончолоры кожо бардылар. Барала, озор нени көргөн деп? Адазы бир колыла ийдин мойнынаң токтодып, бир колыла аай-коой жок чынгырып, тырландап турган борсукты, чынын айдар болзо, кип-кичинең борсугашты куйругынан көдүрип алган турды.

— Ада, ада, өлтүрбе оны, өлтүрбе! — деп, балдар кыйгырды. — Көрсөн, онын кичинегин. Оны биске бэрип ий!

— Алгайыгар — деп, адазы жөпсинди. — Жаңыс ла оны жакшы жазап азырагар, борсуктар, слер ле чилеп, суу ичип жат деп, бир де ундыбагар.

Адазы ненин учун мынайда айткан дезе, ол бир катап балдарына жерлик кискенин балазын экелип берген, озор дезе оны жаңыс ла эт жийтен неме болор деп бодогылайла, ого суу берерин сыраңай ундыгылап койгон. Мынын учун ол жерлик кискенин балазы өлүп калган. Эмди дезе балдар бистин борсугысты такаалардын потпужына коштой, алдында ол ло жерлик кискенин балазы жаткан клеткага экелеле, сугуп койдылар. Онон бойлоры уйуктаар дежиң, жүре бердилер.

Түн ортозы туку качан өдүп, айландыра бастыра тымып,

терен уйкуда болордо, чакпынын тиштерине тыг шыркалаткан көөркий борсугаш сүттий айдында онын клетказы јаар чебер өнөлөктөп клееткен үч көлөткөни көрүп ийди. Оны бедрәп келген энезин ле эки карындажын танып, жүреги тилдеп чыкты.

— Эне, эне-е! — деп, олјого түшкен көөркий табыш чыгарбаска араай чыгыра берди. — Мен мында, мени мынан чыгарып алыгар. Менин мында артар күүним јок. Эне... — деп, ол токтоду јок ыйлай берди.

Је кандый да болзо борсуктар, бис эмди бастыра биле ончобыс кожо, ончо дежип сүүнгилеп, бой-бойларынын тумчуктарын јалакай тийдиришкилеп, јыткарыжа бердилер. Онон кичинек борсугашты эмди ле јайымдаар дештилер. Олор баштап эмиктерди тишле үзер деп, төртүлези узак чешкен, је мынаг не де болбоды. Бу тушта эне борсуктын бажына ырысту санаа кирди. Ол мынайда айтты:

— Бу улустарда темир кезетен нәме бар болор — оны бедреектер. Ол неменин ады эгү болор. Нени-нени оныла үзерге турган болзоор, ол немени оныла ары-бери јыжар керек. Барып бедрейли!

Борсуктар кижинин узанатан сарайына киреле, онон удабай ла эгү экелдилер. Олор мындый уур эгүни бирүзи көдүрип болбос дежеле, үчүлези тудуп, эмикти эгей бердилер. Иштениш — эгеш тыг болды. Бу табыштаг ийт ойгонып, күнкүлдеде үрүп чыкты. Борсуктар бу ла тушта ийт оморды омордын мындый шок кылыгы учун каруузына тургузарын сақыбаза торт дешти. Эгүни де, олјодогы көөркийди де ундыгылап, агаш аразы јаар јангыс ла бурт эдип калдылар.

Эртезинде кызыкчак ла уулчак кечеги айылчызын көрөргө чыданыккылабай, эртә тургандар. Келер болзо, омордын айылчызынын бүдүш-бадыжы сүрекеј кунук болды.

— Бис оны канайып адаарыс? — деп, кызыкчак ийнизинен сурады.

— Не деп пе? — деп, карындажы унчукты. — Бис оны «Он јети» деп адайлы!

Ненин учун «Он јети?» Мындый кайкамчылу атла кем

де, нени дэ адабаган. Же уулчак тоолоорго үренип турган, ол тушта, байла, он јетиге ле јетире тоолоп үренип алган.

Борсугашты Он јети деп адагылап алдылар. Балдар ого калаш, виноград, шоколад, эт, конустар ла такаалардын сүрекей тату јымырткаларын экелип турдылар. Борсугаш бир ле күнге балдарга үренэ берди. Керек дезе эниргери кулагынын төзинен тырмадып та турар болды. Ол балдарды сүрекей сүүп, олјолотконын да ундып койды. Санаазында јангыс ла ого эртезинде база ла экелип беретен тату курсактар болды. Ол кара чачту, кару ла сүүнчилү, омок балдар керегинде сүрекей јылу сананып јатты.

Бир канча тундерде ийт борсугаштын клетказынын јанына конгон. Мынын учун онын төрөөндөри ого јууктагылап болбогон. Же учы-учында бир күн олар јүк ле арайдан једип келдилер. Келген ле бойынча эгүзин бедрей бергилеердэ, борсугаш олорго мынайда айтты:

— Эне, менин мынан барар күүним јок. Мени мында такаанын јымырткаларыла азырагылап јат. Ойndo ол балдар меге сүрекей кару. Мен бу ла бойынча јакшынак борсугаш болзом, мени удабас јайым божодып ийерис дешкилеген. Ол кижинин балдары бистер ле ошкош: оло база кичинек. Бис — нөкөрлөр, кожо ойноп турадыс.

Јерлик борсуктар озо баштап мыны јаратпадылар. Же онон кажы ла тунде келип, јолугужып турарыс дейлэ, бого јөпсине бердилер.

Чындап та, оло мынан ары кажы ла тунде — јаш та бол, айас та бол — кичинек борсугашка келгилеп, јолугыжып турар боло бердилер. Борсугаш оло эмик өткүре калаш чыгарып берет. Јерлик борсуктар дезе ол калашты клетказынын јанына ла јигилеп алгылайт.

Јарым айдын бажында борсугаш јайым мантап јүрер боло берди. Тунде дезе клетказына бойы ла келип, кирип алар. Ончозы јакшы болгон. Јангыс ла бир катап ол борсугашты такаалардын потпужынын јанына јүрерин өткүре сүүр боло берди дежелэ, кулагын чөйгилеген. Борсугаш ла балдар бой-бойлорын сүрекей сүүр. Керек дезе јерлик те бор-

суктар мыны көрөлө, кижинин балдары кандый жакшы де-
жип, оорды сүйү бергендер.

Же бот, бир катап канайып та сүрекей изү ле ыраагында
күкүрт күзүрөп турган ай-карануй түнде жерлик борсуктар
клетканын жанына токтойло, карындажын кычырар болзо,
олорго кем де каруу бербеди. Олор чала коркыгылап, клет-
кага једип келеле, эжикте түрүлип калган јыланга арай ла
баспадылар. Қичинек борсугаш клеткага кирип јадарда, бу
јылан оны чаккан болбайсын деп, ол өлүп калган болор,
оның учун олорго каруу бербеген болор деп, борсуктар би-
лип ийдилер. Эх, олор эн кичинек борсугаш учун очин алгы-
лаар! Олор күкүрт-јыланның алдына ары-бери калыгылап,
бир ле секундка оның санаазын чыгарала, экинчи секундта
ого табарып, өлтүргилеп ийдилер.

Олор клетка јаар мәндедилер: анда бистин борсугажыс
бастыра бойы тулуптай тижип калган, төрт саны тырлажып,
чирей тебинип алган, өлүп јатты. Оны јарым частын турку-
нына түрткүлөп, андандырдылар, јаладылар, је ончозы те-
мей болды. Борсугаш учы-учында кейди терең тартынала,
өлө берди. Борсуктар јыланның коронынан јаан алдырыш-
пайтан, је бу борсугашты көрмөстин јыланы тамыры дөбн
чаккан болгодый. Мынын учун ол андый түрген өлгөн.

Эң кичнегеш балачак кыймык јок јада берерде, энези,
агалары ачу-ачу ыйладылар, узак-узак ыйладылар. Онон
олорго эмди бир де керек јок клеткадан чыгала, борсугаш-
тын ырысту јуртаган туразын калганчы катап айланала, бор-
суктар агаш аразына јылыып калдылар.

Сүрекей кунук брааттылар, бир санаанын бажына чы-
гып болбой брааттылар. Ол санаа: ол кижинин балдары
эртен тура бойынын нөкөри өлүп калган јатканын көрөлө,
канайткай не? не болгой не? деген санаа болды. Олор оны
коркушту сүүгилеген ине! Ол кара башту балдар бу да бор-
суктарга кару, карам болдылар.

Олор мынайда санааркай-санааркай браадала, учы-
учында балдардын түбегине болужар дешкиледи. Бой-бой-
лоры узак шүүшкилейле, мынайда эдер деп јөптөшти: ортон

борсугаш, чек ле бойынын ийнинине түней немэ, өлгөн карындажынын ордына клеткага артып калар болды. Турадагы бастыра немелерди, кирер-чыгар үйттерди өлүп калган көөркий олорго куучындаган болгон, мынын учун борсуктар олордын нөкөри солынганын балдар билбезин деп, бастыра аргаларды тuzаланар болдылар. Онон: «Кижинин балдары бойынын нөкөринин кезик немелерди ундып салганын, ондонбозын же жаан ла болзо бир кайкагай» — дештилер. Олордын бу санаазы чын болгон.

Борсуктар жөптөшкөн аайынча эдип койдылар. Өлүп калган борсугашты агаш аразына апарып салдылар, онын ордына ортон борсугаш артып калды.

Балдар эртезинде, чындап та, нөкөринин бир кезек башка кылыгын кайкаштылар, же нөкөри алдында ла ошкош жакай, сөсуккур болордо, нени де сеспедилер.

Ол ортон борсугаш балдарла эмдиге ле ойногончо, жерлик борсуктар десе кажы ла түнде ого жолугарга келгилейт. Ол олорды кайнаткан жымырткаларла күндүлейт, олор десе ого агаш аразында жүрүмди куучындагылайт.

ЈАЛКУ АДАРУ

Иштенкей адарулардын бир билезинде жалку адару бар болгон. Чынын айткажын, ол чечектен чечекке учуп, олордын жулугын жууитан, же мөтти жууп алала, уйазына экелердин ордына, бойы ла жип алатан.

Билеригер бе, бу кандый адару болгон. Күн чыкса ла, ол уйазына чыгып келер. Јакшынак күн болотонун сезип ийеле, чымылдар чылап, тамаштарыла бажын жыжып, жаранып алала, соодонуп уча берер.

Бастыра адарулар рамдарын мөтлө толтырып, тыны кыйылганча иштенип турганда, бу адару десе көкип, көөрөп, ары калбан, бери калбан, чечектен чечекке учуп, күнди калас өткүрүп жүрер. Адарулар — иштенкей тындулар. Онын учун олор жаан удабай бу адаруны көргүлебей барган.

Төгөштөн чыгатын үйттин жанында жаантайын бир канча адару баскылап жүргүлөүр. Олор тонокчылардан уйазын каруулдагылайт. Ого эн ле карган, эн ле судурчы-бичикчи, эн ле ченемел-сүмелү деген адарулар көстөлөт. Олордын белдери тас. Бу ненин учун десе, олор ол ло төгөштин үйдине кирип-чыгып турганча, белиндеги түктөри тазап калган.

Бот бир катап каруулчык адарулар жалку адаруны уйазына кирип жадарда, туткулап алдылар:

— Эй, экем, сен база иштеер учурлу. Көрсөн: бастыра адарулар иштегилеп жат. А сен десе...

— Мен де керэ түжине учуп, чек арып каладым.

— Күчин чыкканча тегин жерге учпай, күчин жеткенче иштеер керек — деп, ого каруулчыктар каруу бердилер. — Бу сего бистин баштапкы айтканыс болор — дежеле, оны уйазына божодып ийдилер.

Же жалку адару чек түзелбеген. Мынын учун каруулчык адарулар эртезинде оны ойто ло токтодып алдылар:

— Иштеер керек, экем.

— Бу ла күндөрдө кыйалта жогынан иштеп баштаарым — деп, жалку адару сөстөн туура калбады.

— Жок, бу ла күндөрдө эмес — деп, каруулчыктар айтылар, — эртеңги ле күннең ала иште. Калак, бу бистин айтканысты ундыдын — дейле, оны уйазына кийдирип ийдилер.

Эртезинде энгиргери база ла андый болды. Же бу тушта каруулчыктар сөс айдарга жеткелекте, жалку адару озолоп унчукты:

— Эйэ, эйе, өрөкөндөр, берген сөзимди ундыбагам.

— Ундыбаганын биске не керек — деп, каруулчыктар чала кезем унчуктылар. — Берген сөзинди сен бүдүрүп салар учурлу. Бүгүн он тогус май. Эртең, жирмеде, сен бир де тамчы болзо, мөт экелер учурлу — деп айдала, олор жалку адаруны уйазына өткүрүп ийдилер.

Же эртезинде алдындагы ла күндөр чилеп өтти. Жаңыс ла күн ажар алдында тегери булуттап, соок салкын сокты.

Жалку адару эмди айлында кандый жылу, кандый жакшы болбайсын деп сананып, уйазына мендеп учуп келетти. Же

уйазы жаар өдөргө лө жадарда, каруулчыктар оны божотподы:

— Жарабас — деп, олор соок унчуктылар.

— Мэн айлыма кирерге турум! Бу кайтканаар! Бу менин айлым ине!

— Жок, бу иштенкей адарулардын айлы — деп, каруулчыктар каруу бердилер. — Жалкуларды бу дөөн божотпой жадылар.

— Мен эртен ле кыйалта жоктон иштеп баштаарым — деп, жалку адару сөс блаашты.

— Эртен деп сөсти жагыс ла жалкулар айдар. Иштенкейге дезе кажы ла күн баалу — деп, судурчы адарулар айдала, жалку күлүкти чыгара сүрүп ийдилер.

Жалку адару кайда барарын билбей, бир эмеш учуп жүргенче, түн кирди, айландыра ай-карануу боло берди. Ол бир жалбыракка отурайын деген бойынча, жерге барып түшти. Көөркий соокко бастыра бойы калтырап, учуп болбой барды. А жердин үстиле жорголоорго кандый күч! Кажы ла сыргалын ого жоон жыгынды, кажы ла таш кыр кире бодолот. Көөркий арт учында уйазына једип келерде, соок жанмырдын баштапкы тамчылары тамырай берди.

— О кудай! — деп, ырызы жок адару комудалду кыйгырды. — Жанмыр клеет, мен чарчап айабас эмтирим — деп, ол уйазы жаар болды. Је онын јолын туй тургулап ийдилер.

— Жаманым таштагар — деп, жалку адару јалынды. — Мени айлыма божодыгар, тен божодыгар!

— Орой — деп, ого каруу бердилер.

— Божодыгар, агалар, эјелер. Уйкум келт, уйуктаарга жадым.

— Орой келген!

— Ичике-ей, соогынай, соогынай! Қилезегер меге!

— Жарабас!

— Мэн слерди јайнап турум! Өлөриме јеттим!

— Жок, сен өлбөзинг — деп, ого каруу бердилер. — Је сен иштеген улуска амыр кандый баалу деп бу түнде билип аларын. Јүр мынан!

Оны сүргүлеп ийдилер.

Бистинг адарубыс соокко чарчай-чарчай, үлүш канаттарынын сүүртеп алып, бүдүриле-бүдүриле бодоп ло барып жатты. Браадала, ол кенетийин та кандый да орого, чынын айткажын, кандый да куй жаар антарыла берди.

Ол санг төмөн антарылып ла браатты, антарылып ла браатты. Ородо түп жок ошкош деп билдирген. Арт-учында ол куйдын түбине түшти. Көстөрүн ачып ийерде, онын алдында түрүлип калган жылан жатты. Күрен-кызыл белдү, жажыл өңдү жылан адаруга удур чурап ийерге, болчок бажын содойтып калди.

Жалку адару келип түшкен јерин озо баштап куй деп бодогон, је бу куй эмес, жыгылган агаштын орды болгон оро эмтир. Жылан мында жаткан.

Жыландар адаруларды база јип јат, адарулар омордын эн ле тамзыкту курсагы. Мынын учун жалку адару жыланды көргөн лө јерде коркыганынан көстөри јумулып, мынайда шымыранды:

— Өлгөним бу туру. Ак-јарыкты база катап көрбөйтөн эмтирим.

Је жылан оны јибеди, карын оныла эрмектеже берди.

— Кандый јүринг, адару? — деп, ол сурады. — Сен мынды орой бого айылдаганда, байла, жалку ла адару болбайдарын?

— Слер чын айттыгар — деп, жалку адару тили толголып унчукты. — Мен чын ла иштебей јадым. Мынын учун мен бойым бурулу, бойым.

— Ээ, андый болзо — деп, жылан шоодылганду шыркырады. — Мен бу ак-јарыктын үстин база бир де тузазы жок чымылдан арутап койотом: мен сени, адару, јип ийерим.

Бу тушта жалку адару бастыра бойы шимирт эдип, кыйгырып ийди:

— Бу јарабас! Јарабас!

— А ненинг учун? — деп, жылан чактырмазын чыгарды.

— Слер мени мененг бөкө лө болгон учун јип койорго туругар. Бот улус дезе качан да онойтпос. Омор чындыкты билер.

— Ах, ах! — деп, жылан табылу түрүлип алды, — сен улусты жакшы билетен турун ине. Слердин мөдигерди айрып алып турган улусты сен менен чындык деп пе? Эх, жүүлгекти сени!

— Жок, керек бистин мөдисти айрып турганында эмес — деп, адару жаратпай унчукты.

— А неде деп?

— Олор бистен санаалу. Бот керек ондо — деп, адару айтты.

— Ээ, андый дедин бе? Је кем жок, жакшы — деп, жылан каткырып, содос этти. — Мен сеге чын ла чындыктын бойын көргүзип берейин бе? Көр! — дейле, ол адаруга чурап ийерге, тескери болды.

Је бу тушта адару багырып ийди:

— Слер мени ненин учун јиирге турганыгарды мен билерим!

— Ненин учун?

— Мен слерден санаалу учун.

— Сен менен санаалу ба?! Ха-ха-ха! Ах, чимирикти сени!

— Чып ла чын. Мен слерден санаалу, — адару айтты.

— Је кем жок — деп, жылан токтоп, јайкана берди. Кемибис санаалу болгонын көргөйс. Мыны куру сөс эмес, а эткен керек јартагај. Мындый бир сан башка керек эдели. Эң ле кайкамчылу керек эткенис маргаанды алатан болзын. Јөп пө? Маргаанды мен алзам, сени јип койорым.

— А мен маргаанды алзам? — деп, адару сурады.

— Маргаанды сен алзан — деп, жылан бир кезекке тура түшти, — бу бого танды адырып, конотон турун. Јөп пө?

— Јөп — деп, адару унчукты.

Јылан толголып, ойто ло каткыра берди. Онын санаазына бир сүрекеј кайкамчылу эп-сүме кирген. Онойдо бу аамай адару өлзө дө эдип болбос.

Онын сананып тапкан немези мындый: ол кенейте ле ородон сурт чыга коноло, бистин адарубыс ондонорго јеткекте, эквалипт агаштын чочогойын экелди.

Ондый чочогойорды балдар ийик эдип ойногылайтан, оны «эквалипт-ийик» дежетен.

— Мен нени эдер эмежим, көр! — дэйле, жылан бойынын чек ле чичкечек бек буу ошкош куйругын чочогойго ороп ийеле, оны кенейте айландыра согуп ийди. Чочогой сүрекей түрген айланып, чек ле күүлөп, бийелэй берди.

Мынайып адару качан да эдип болбос! Жылан каткырып, көстөри чагыла чыгып, жеңүлү жайкана берди. Же ийик, бастыра ла ийиктелген немелердий, айланып турала, барып тўжерде, адару мынайда айтты:

— Чындап та кайкамчылу неме эмтир. Мен анайда качан да эдип болбозым.

— Андый болзо, мен сени жип жадым!

— Акыраар, акыраар! Менин эдетен немемди бу ак-жарыкта тынар-тынду не де эдип болбос.

— Сен андый кайкамчылу нени эдерин?

— Мен жоголып каларым.

— Не? Не? Жоголып каларым дедин бе? — деп, жылан кайкаганду содос этти. — Мынан чыкпай ла жоголып каларын ба?

— Эйе. Бого ло. Мынан чыкпай ла.

— Жер де дөөн көмүлбэй бе?

— Эйе, жер де дөөн көмүлбей.

— Же айса жогол. Көргөйис. А мыны эдип болбозон, менен буру сураба. Сос жогынан ла ап этирип ийерим.

А керек мындый болгон. Байагы ийик айланып турганча, бистинг адарубыс бу ороны бастыразын аярып, шиндеп алтыр. Оронунг чала кырында кичинек сарбайган жыраа, жок, жыраа да эмес, а жаан жалбырактарлу өлөнг көрүнөрдө, көбрийк сүрекей сүүнтир.

Эмди адару байагы өлөнгө жууктай жорголоп келеле, мынайда айтты:

— Же, синьор Жылан, эмди менин үдем келди. Слэр ары көрөлө, үчке жетире тоолоп ийетен туругар. «Уч» дейле, мени кайдан ла бедрегегер. Же мени таппазыгар. Мен жок болорым. Мен жоголып каларым!

Жылан ары көрүп, «Бир, эки, үч» — деп, чүрчө ле тоолоп ийэле, бажын бурып, кайкаганынан оозын жаан ачып ийип калды. Көрөр болзо, адару жок. Орө көрди, төмөн көрди, сол ло он жаңы жаар көрди, кайра болды, бастыра толуктарды ончозын тибирди, айландыра не-немелерди ончозын керек дезде тилле жалады. Же бу ончозы темей болды: адару жок. Табылбады, көрүнбеди! Бу тушта жылан онын ийик айландырганы кайкамчылу да болзо, же адарунын жоголып калганы ононг кайкамчылу деп билип ийди. Чындап та, ол нени эткен? Кайда жажынган? Канайткан? Билер арга жок!

— Э-э-эй! — деп, учы-учында жылан унчукты. — Мен маргаанды сеге алдыртып ийдим. Сен кайда?

Бу тушта оронунг кайда да түбинен угулар-угулбас чичкек үн кыгылады. Ол адарунын үни болгон.

— А слер мени канайтпазыгарда ба? — деп, үн сурады. — Мен слердинг айткан сөзигерге бүдейин бе?

— Бүт — деп, жылан айтты. — Чертенип турум — бүт! Же көрүн, сен кайда?

— Мында — дейле, адару түрүлип калган жалбырактан кенетийин чыгып келди.

А адару канайткан болор деп? Ол канайтпаган да. Адарунын жажынган өлөнгининг ады «тийбе» деп өлөнг болгон. Мында, Буэнос-Айрэсте, ол көп жерлерде өзүп жат. Кичинек ле неме тийгежин, онынг жалбырагы тулкулай түрүле берер. А бу бистинг куучындаган керек Мисьонесте болгон. Ондо дезде өзүмдер мындагызынанг бай, энке-тонко. Онынг учун «тийбе» дейтен өлөнгининг жалбырактары мындагызынанг чик жок жаан. Бот бу бистинг адарубыс ол жалбыракка тийип ле ийерде, жалбырак түрүлеле, оны өштүзиненг жажырып ийген.

Жылан ажарынкай эмес болгон. Мынынг учун ол «тийбе» дейтен өлөнгининг онойдо беретенин билбеген. А санаалу адару мыны туку качан билген, мынынг учун эмди жүрүмин аргадап алды.

Жылан нени де айтпаган, же адаруга сүрекей ачынган. Бистинг адаруга жылан бойынынг чертин ундыбазын деп, ого канча ла катап такып айдарга келишти.

Түн коркушту узун, чек ле божобогодый деп билдирген. Ургун жааш жаап, токтоду жок күкүртеген, суу орого чек ле шаркырада урулып турган учун жылан ла адару оронунг эн ле ыраак толугына жапшынала, өйди кожо өткүргилеген. Коркушту соок ло карануй болгон. Кезикте жыланныг адару жаар чурап барар күүни келип турган. Адару көөркий коркып, жүреги та канча катап оозына келди ошкош. Түндер мындый соок, узун ла коркымчылу болуп жат деп, адару качан да сананбаган. Ол жылу, жакшы төгөжинде алдындагы болгон кару жүрүминэ кунугып, араайын комудап ыйлап конгон.

Күн көрүнүп ле келерде, адару ородонг учуп чыгала, бастыра адарулардын эрчимдү ижиле тудулган төгөш-уйа-зына келип, ойто ло ыйлай согуп ийди.

Каруулчыктар ого нени де айтпай бождоуп ийдилер. Адару тирү жанган болзо, бу өткөн түн оны үреткен, ого санаа-укаа кошкон, ол эмди качан да жалку, эш-неме этпес, калай-тенек болбос, оло жап-жарт билгендер.

Олордын бу санаазы чып-чын болгон. Бу түнненг ала бистинг адарудан көп мөт экелер адару жок болды. А күс једип, бистинг адаруыстын калганчы күни жууктап келерде, ол канайып та божобой турган болзо, је јиит адаруларды үредерге бир эмеш чөлбө өй тапты:

— Бисти сүме эмес, бисти иш, күнүн күнге эткен иш күчтү эдип жат, балдарым. Мен жүрүмимди корулаарга сүмеле жүк ле жагыс катап аргадангам. Је мен јаантайын иштеген болзом, балдарым, ол сүме меге керек тэ жок болор эди. Мен ол теп-тегин учуп жүреримде, иштеп жүргенимненг карын тын арыштам. Јагыс ла ол тушта менде иштеэр деген санаа-укаа жок болгон. Карын ол түн мени үрөткени жакшы. Ононг өскө теп ле тегин эш-кереги жок жүрүм жүрер эдим. А слерлер, балдарым, иштенигер ле иштенигер. Иш кижиге качан да јаман этпес. Канча ла кире көп иштезегер, балдарым, курсагаар анча ла кире тойу болор. Ол тушта јаан тоомјыда да жүреригер. Сын-аркагар да јенил, санаагар да јарык болор.

ЯБЕБИРИ СУУНЫҢ КЕЧҮЗИ

Мисьонес деп аймакты кечире аккан Ябебири сууда аайкоой жок көп балыктар бар. Ябебири деген сөс индейский тилле скат балыктардын суузы дегени. Анда олордын көби нег өткүрө, кезикте кижги будын сууга тийгизерге жеткерлү. Менде бир нөкөр болгон. Онын чончогойына скат кадаган. Бот ол нөкөрим аксандап, жарым беристе киреде айлына чек ле јаш баладый ыйлап јеткен. Скат кадаганы — бу ак-јарыкта эн ле тын оорункай.

Ябебири сууда јангыс ла скаттар эмес, балыктар база бар. Мынын учун кезик ујат-јүс жок улус олорды динамит јарып, өлтүргилеп туратан. Динамитти сууга јарып ла ийгежин, бастыра бар балык — керек дөзе тура де кире јаан балык болзын — ончолоры өлгүлөп јат.

Бот бу јерлерге јуртаарга бир кижги келген. Ол кижги улустар бого келип, сууга динамит јаргылап, миллиондор тоолу балыктарды тегине лэ кыргылап койып турганын угала, ол шилемирлерле күүн-кайрал јогынан тартыжа берген. Ол балыктарды бойлоры азыранарга болуп туткан улусты канайтпайтан да, је динамитту улустарды бойынын өштүзи деп бодойтон.

Сууга динамит таштаган улуска онызы јарабаган, је онон көргөжин, јангы келген кижги бойы кылыгы јалакай да болзо, олорго бир де јайым бербей барган, онын учун олорго мынан өскө јер јаар качарга келишкен. Ого бастыра балыктар коркушту сүүнген. Олорды јаан түбектен айрыган кижини олор санаа жок сүүнгилеп, ол сууга јууктап ла келгежин, оны танып турар боло бергилеген. Ол, сигаразы ышталып, јаратты кууй базып баратса, скаттар сууны, чек ле кайнап тургандый, чайпалтып, суунын баларын булут кептү көдүргилеп, бу кижини үйдежип турус дежип, сүрекей сүүнгилейтен. Је кижги мыны билбеген: ол суудан ыраак јуртаган.

Бир катап энирде бир түлкү Ябебири суунын јарадына мантап келеле, тамажын суу дөөн сугуп, мынайда кыйгырды:

— Эй, скаттар! Түргендегер! Түргендегер! Бери слердин нөкөригер келип јат! Ол шыркалу!

Скаттар мыны угала, коркыгылап, ончолоры јарат јаар јүткүп, түлкүниң үсти орто келдилер:

— Не болгон? Кижии кайда?

— Бу клеедири! — деп, түлкү кыйгырды. — Ол ягуарла согушкан. Ягуар оны истеп клеет. Анчы, байла, туку ол ортолыкка једип аларга јат! Оны божодыгар! Ол јакшы кижии.

— Јарт, јарт, оны бис божодып ийерис — деп, скаттар каруузын берди. — А бот ягуарды канайтса да божотпозыс.

— Калак, калак, чеберленигер! — деп, түлкү калганчызында кыйгырды. — Оны ягуар деп бир де ундыбагар — дейле, туура калып, агаш аразында јылыыйп калды.

Бу ла тушта јырааларды туура јайладып, кижии чыгып келди. Онын чамчазы јыртылып калтыр, бастыра бойы кан. Кан јүзи, төжи, буттары төмөн јолдоло агып, кумакка тамып турды. Онын шырказы јаан эмтир, ол таралјып туруп, сууга кирип келди. Кирип ле келерде, скаттар тууралагылап, ого јол бердилер, байагы кижии сууга төжине јетире көмүлип, ортолыкка јетпегенче, оны бир де скат тийбеди.

Кижии, байла, көп кан јылыйткан болбайсын, ортолыкка једеле ле, санаазын ычкынып, јыгылып калды.

Бойлорынын өлүп јаткан нөкөрине кородоп, скаттар ыйлаарга да јеткелекте, агаш аразы бастыра күзүрей берди, коркушту тын огуруш угулды. Скаттар коркыган бойынча керек дезе тырлас эдип калдылар.

— Ягуар! ягуар! — деп, бир үнле кыйгырыжып, ончолоры јарат јаар болдылар.

Чындап та, кижиле согужала, эмди оны истеп клееткен ягуар јаратта көрүнип келди. Ягуар база јаан шыркалу эмтир, бастыра бойы база кан болды. Ортолыкта кыймык јок јыгылып калган кижини көрөлө, казыр ыркыранып, оны јаара тартып, өлтүрип койор деп, суу дөөн кирди.

Је тамажын сууга сугуп ла ийерде, оны бир уунда онјирме кире курч шибегейлерле сайгылап ийгендий бодолды,

ол түрген кайра ташталды: скаттар кечүни корулап, бойлорынын курч ийнелериле ягуардын тамажына бар-жок күчтериле кадалгылап ийгени бу болды.

Ягуар кыркарап, тамажын санг өрө көдүрүп алды. Жаратка коштой суу койу тумантып калганын көрөлө, анда толтыра ла скаттар, озор оны божоткылабаска тургулаган эмтир деп билип ийди. Ол ачурканып чыгала, арт этти:

— А-а! Көрмөстинг скаттары! Олгөн сектер! Жолымнан тургуза ла жайлагыла!

— Жайлабазыс! — деп, скаттар каруу бердилер.

— Жайлабай кайда да баргылабазын!

— Жайлабазыс! Ол жакшы кижиде! Оны сәге өлтүрерге бербезис!

— Ол мени шыркалаган!

— Оны сен де шыркалаган! Сен оныла мынанг өскө жерде чоттош. А мында десе бис оны корулаарыс!.. Öтпөзин!

— Öткүригер-р-р! — деп, ягуар калганчызында ыркыранды.

— Качан да жок! — деп, скаттар каруузын бергиледи.

— Көр-р-р-гөйис! — деп, ягуар ыркыранала, чураарга жазанып, тәскерлеп алды.

Скаттар жаратка коштой жүргүлейтен деп ягуар билетен, онын учун ол суунын талортозына жетире калып ийзе, скаттар ого жедижип болбос деп сананды. Ол тушта өлүп жаткан кижини жара тартала, жип ийерге ого не де буудак этпес.

Же скаттар мыны билгилеп ийеле, бой-бойлорына жакару берип, суунын талортозы жаар болдылар.

— Жараттанг ырагар, ырагар! — деп, озор кыйгырыштылар. — Суунын ортозы жаар, ортозы жаар!

Бүткүл черү скаттар чүрче ле суунын талортозында болдылар. Ягуар бар-жок күчиле калыйла, суунын сыраңайла талортозына келип түшти. Оны баштап тарый кемде кадабаста, скаттар жаратта арткылап калды, озорды төгүндөп койдым деп бодойло, сүүнгени аай-коой жок болды.

Же ол алтаарга да жетпеди — бу ла тушта чын ла жанмырдый көп ийнелер онын үстине урулып, кадагылай бер-

ди. Ягуар огурып ийеле, санаазы чыгып, жаньс жерге айланьжа бэрди: скаттар онын тамажьнда бүүдүн жер артыргьспай, база ла катап кадагылаган.

Ягуар кандый да болзо, ичкери жүткиди, же оорункайга чек ле чыдажып болбой салала, казыр ыркьранып, арга жокто ойто жарат жаар болды. Суудан ла чыгала, буттарынын оорузына чыдашпай, жыгылып калды. Ол тын онтоп, тыныжы жетпей, кыймык жок жатты. Ненин учун дезе, скаттардын ийнелери коронду, ягуар корондолып калган.

Ягуарды женеле, скаттар бир де токунабады: олор эмди эне-ягуар ла база көп-көп ягуарлар келгилеер болор деп, ол тушта кечүни корулап болбос болорыс дежип, карын там коркьгылап турды.

Чындап та, удабай ла бастыра агаш аразы күзүрей берди. Жаратта кыймык жок жаткан ягуарды көрөлө, ачынганьнанг билинбей калган эне-ягуар жеде конды. Суу сүрекей туманду болордо, анда скаттар бар эмтир деп билип, сууга же-дип келди. Оозын сууга чек ле тийдиреле, аай-бажы жок кыйгырып ийди:

— Эй, скаттар! Жьдымарлар! Мен өдөдим!

— Жарабас — деп, скаттар каруу бердилер.

— Слер мени өткүрбес болзоор, мында бир де куйрукту скат артпас! — деп, эне-ягуар аркьрады.

— Куйрук жок то артсабыс, керек беди, же өткүрбезис! — деп, скаттар каруу бердилер.

— Калганчызында айдадым — өткүригер!

— Качан да — жок!

Ачынып калган эне-ягуар билбей калала, тамажын суу дөөн сугуп ийип калды. А скаттардын бирүзи, эн жалтанбазы, билдирбэзинен жүзүп келеле, онын тамажына ийнезиле сүрекей тын кадап ийди. Ягуар оорункайга чыдашпай, огурып ийди, а скаттар дезе күлүмзиренгилеп, ого мынайда айдыштылар:

— Э-эй, а бу бистин куйруктарыс үзүлбеген туру ине!

Же эне-ягуар нени де сананып алган болгодый: ол бир де сөс айтпай, сууны өрө мантады.

А онын санаазы мындый болгон: сууны өскө жерден кечер, ненин учун дезе, ондогы скаттар мында болгон тартыжуны билбес, оны өткүргилеп ийгилез. Скаттар мыны билеле, манзаарый бердилер.

— Ол сууны үсти јанынаг кечерге јат! — деп, кыйгырыштылар. — Бис ол кижини өлтүртпеске турубыс! Бис бойыстыг нөкөристи корулаар учурлу!

Олор сууныг баларын аай-баш јок каскылап, бастыра сууны тумантыдып ийдилер.

— Канайдарыс?! Не болорыс?! — дештилер. — Бис түрген јүзүп билбезис... Андагы јаткан скаттар кечүни өлөрдиг өлгөнчө корулаар керек деп билерге јеткелекте, эне-ягуар ого једип барар...

Кэнетийин кичинек те болзо, је сүрекей сагышту бир скат мынайда айтты:

— Нени эдерин мен билдим! Ол скаттар јаар алтын балыктарды ийеликтер! Ол бистин најыларыс! Олордон түрген кем де јүспей јат!

— Чын, чын! — бастыразы кыйгырышты. — Алтын балыктарды ийеликтер!

Јакару чүрче ле берилэ берди. Алтын балыктар, кичинек торпедалардый, сууны чийе тарткылап, сууныг агынын удур сүрекей түрген шундурткылай бердилер.

Кечүни корулагар деген јетирүни јетирерге олор до арай ла болзо оройтыбай калдылар: эне-ягуар сууныг талортозына једип калтыр, ортолык јаар јүзүп баратты. Је андый да болзо, скаттар онын бажын корып, ортолыктын јарадына бойынын өйинде једип алдылар. Эне-ягуар сууныг түбине базып ла ийерде, оны курч ийнелериле тамажын теллик јок этире кадагылай бердилер. Калјуурып ла оорункайдаг санаазын ычкынып ийген аң огурып, сууны чын ла булут кире чачылтып, октолып чыкты. А скаттар ягуарды кайра болзын деп, табару ээчий табару эткилеп турдылар. Учы-учында эне-ягуар арга јокто кайра ташталды.

Је скаттар арып калдылар. А энг ле јеткерлүзи — эркек

ягуар ла эне-ягуар јүк арайдан да болзо тургулайла, агаш аразы јаар јүргүлей бергени болды.

Олор экү эмди канайдар? Бу сурак скаттарды чек ле токунатпай турды. Мынын аайына чыгарга олор узак јуундадылар, учы-түбинде мынайда айдыштылар:

— Бис олордын нени эдэрге барганын билерис. Олор база өскө ягуарлар јуурга баргылаган, удабас ла бастыразы мында болгылаар. Ол тушта олор ортолык јаар өдө бергилеер.

— Качан да — јок! — дежип, јүрүмге јаан таскагалак каал-мал јиит скаттар кыйгырыштылар.

— Јок, өткүлей бергилеер — деп, каргандары олорго удура айттылар. — Олор көп болзо, бистин күчибис јетпес... Акыр, бу бойыстын нөкөриске барып, оноң кандый бир јөп сурайлыктар.

Кижн көп кан јылыйткан учун кумакта јатканча ла болды. Је андый да болзо, ол эмди јүк куучынданар, кыймыктанар болуп калтыр. Скаттар нэ болгонын, олор кечүни канайда корулаганын чүрче де ле куучындагылап берди. Шыркалу кижн оны өлүмнөң аргадаган балыктар ого јакшы сананып, күүнзегенин билеле, сүрекеј сүүнди. Ол ого јууктап келген скаттардын кезиктерин колыла сыймап, эркеледип койды. Оноң мынайда айтты:

— Қанайдар база... Ягуарлар көп болгожын, өткүлей бергилеер...

— Өткүлебес! — деп, јиит скаттар айттылар. — Слер бистин нөкөрис, олор өткүлебес!

— Јок, өткүлей бергилеер — деп, кижн айдала, оноң ары шымырана берди: — Бисте сок јангыс арга бар, менин кару најыларым. Мениң мылтыгымды ла патрондорымды экелерге кемди-кемди мениң айлыма барзын деп айбылаар керек... Је бу сууда, слердең өскө, менде нөкөрлөр јок... А јэрле слердин кемигер де базып болбос.

— Айса канайдарыс? Не болорыс? — деп, скаттар көркыгылап сурады.

— Акыраар, акыраар... — деп, бу тушта кижн нени де

эске алынып тургандый, мандайын сыймап унчукты. — Менде бир нөкөр болгон... Ол — кумдус. Ол менин турамда чыдаган, менин балдарымла ойногон. Эмди та кайда да бу мында, Ябебири сууда, журтап турган ошкош эди. А кажы тушта — јарт билбезим.

Мыны угала, скаттар сүүнчилү кыйгырдылар:

— Бис билерис! Бис оны билерис! Ол бу ортолыктын туку учында журтап јат. Ол слер керегинде биске куучындап туратан! Бис ого эмди ле элчи ийерис!

Айткан сөс — аткан ок. Алтын балыктардын эг јааны кумдусты бедреп, сууны төмөн сурт этти, а кижы десе суу сузуп алала, алаканында канды чейип, чернила эдип алды. Онон ручканын ордына балыктын сөбгин алала, кургак јалбыракка мынайда бичиди: «Бу кумдусла меге менин мылтыгым ла бүдүн пачка јирме беш патрон берип ийигер».

Кижы бичигин јетире бичиирге јеткелекте, бастыра орчылаң казыр огуруштаң силкине берди: бу бастыра ягуарлар јуулыжала, јуу-согушка белетенип, јаратка келип јатканы болды. Скаттар десе бичикти үлүштебеске, баштарын суудан чыгарала, кумдус јаар учуртып ийдилер. Кумдус бичикти алган ла јерде бийик өлөндү ак јаландарла кижинин јаткан туразы јаар мендеди.

Сүрекеј бачымдабаганча болбос болды: ягуарлардын аркыражы там јууктап, тыңып келетти. Скаттар јакару сакыгылап турган алтын балыктарды јууп, мынайда айттылар:

— Түргедегер, најылар! Бу сууны үстинен төмөн лө алдынаң өрө элчилегер, түймедигер! Бастыра бар јок скаттар тартышка белен болзын! Ончолоры бу ортолыкка јуулышсын. Ол тушта ягуарларла ченежип көрөрис!

Бу ла тушта ал ла камык алтын балыктар сууның үстине јалтыраган јолдор артыргылап, өрө-төмөн сурт эдип калдылар.

Бастыра Ябебири сууда ортолык јаар келзин деп јакару албаган бир де скат артпады. Канча туш таладан: таштардын алдынаң, балардын ортозынаң, канча айрылардаң,

коол-салаалардан бастыра бу жаан Ябебири суунун скаттары кечүни корулаарга ортолык жаар мендейдилер. Ортолыкты айландыра алтын балыктар, чын ла жалкынды, суртулдажып турдылар.

Јуу-согуш ойто ло башталарга јат: коркушту тын огуруштан керек дезе суу да күркүрөп турды. Ягуарлар бир уунда јыраалардан чыга чурагылап келдилер. Олор сүрөкей көп эмтир: мында Мисьонестеги ягуарлар ончозы јуулышкан болды. Је андый да болзо, тынын-канын карамдабай, кечүни корулаар деген скаттардан Ябебири суу чын ла кайнап турды.

— Өткүригер-р!

— Јок — деп, скаттар каруу бердилер.

— База катап айдадыс: өдөргө беригер!!

— Өтпөзигер!

— Өткүрбес болзогор, бир де скат артпас! Балдараар да, јеендереер де артпас!

— Та ла та — деп, скаттар каруу бердилер. — Је бир де ягуар мынан өтпөс! Балдараар да, јеенеер де, јер телекейдеги бастыра ягуарлар мынан өдүп болбос! Канайтса да, качан да!

Скаттар мындый каруу бердилер. Ягуарлар калганчы казыр ыркыраныштылар:

— Ягуарларды өткүригер-р!

— Качан да — јок!

Канду јуу-согуш баштала берди. Ягуарлар јараттан бар јок күчиле суу дөөн чурагылап, јайа салган калын кийистий бодолгон скаттардын үстине келип түшкүлөп турдылар. Скаттар олордын тамаштарын коронду ийнелериле кадагылай бердилер. Ягуарлар оорункайга чыдажып болбой, аркыражып, курч тырмакту тамаштарыла олорды тажыгылайт, улдагылайт, сабагылайт. Ичтери јарылгылап калган скаттар суудан кейге агас эдип чыгара ташталгылап тургулайт.

Ябебири суу канла агып тургандый болды. Јүстөр тоолу скаттар өлгүлеген, ягуарлар да жаан шыркататтылар. Олор

көбө тижип калган тамаштарын сан өрө көдүргилеп алала, кумакта улыгылап жаттылар. Скаттар алтам да тескерлебеген. Олорго жаңыдан-жаңыдан база коруучылдар кожулат. Ягуарлардын тамаштарынан кейге чыгара ташталып, ойто сууга түшкөн скаттар база ла тартыжарга чурагылап, ягуарларды өлөрдин өлгөнчө кадагылап тургандар.

Бу коркушту жуу-согуш жарым час өтти. А база бир жарым частын бажында ягуарлар оорункайга чыдажып болбой, арыганынан тилдери уштылгылап, казыр ыркырангылап, жаратта жаттылар. Бир де ягуар өтпөди.

Же скаттар да калганчы тыныжына једип калган болдылар. Олордын көп сабазы ягуарларга тепседип, олордын курч тырмактарына јара тартыргылап өлгөн. А тирү арткандары мынайда айдыштылар:

— Экинчи мындый тартышка бис чыдашпазыс! Алтын балыктарды база ла элчиге ийер керек. Ябебири суудагы бастыра скаттар тургуза ла бого жуулышсын!

Бу ла тушта алтын балыктар, кичинек торпедалардый, сууны чийе соккылап, өрө-төмөн коркушту түрген шунгулай бердилер.

Скаттар дезе кижиге келдилер.

— Бистин эмди база удурлажар аргабыс чыкты — деп, омор кунукчыл унчуктылар. Кезиктери дезе нөкөрин корулап алар арга база јок деп билип, ыйлажа бердилер.

— Мынан барыгар, скаттар, — деп, кижиге унчукты. — Мени жаңыскан артырып салыгар. Слер меге тегин де көп болуштыгар. Ягуарларды өткүрүп ийигер!

— Качан да — јок! — дежип, скаттар жаңыс үнле кыйгырышты. — Бу бистин төрөл Ябебири суубыста жаңыс та тирү скат артса, бисти корулаган нөкөрести корулаарыс!

Бу тушта шыркалу кижиге өкпөрип, мынайда айтты:

— Скаттар! Мен өлөргө једип бараткан ошкожым. Меге куучындаарга күч. Же менде удабас мылтыгым болзо, бис куучындажарга бир јылга једер этире ол кулугур ягуарларга ойын-јыргал көргүзүп берерис деп, бек сөзимди слерге айдып јадым! Айткан сөс — аткан ок!

— Бис бого иженедис, иженәдис! — деп, скаттар сүүнчилү кыйгырышты.

Je олоp санаазын јетире айдарга јетпеди — јуу-согуш ойто ло баштала берди. Амырап алган ягуарлар бир уунда тура калыгылайла, чураарга белетенгилеп, тыдынып ала-ла, огура бердилер:

— Қалганчы катап, база качан да эмес: өткүригер-р-р!

— Качан да — јок! — дейле, скаттар јарат јаар болдылар. Je ягуарлар тегин де сууда болдылар, јуу-согуш ойто ло өрттий тиркиреп чыкты. Ябебири суу ойто ло кызарып, канду көбүк кумакта чайпала берди. Јара тартырган скаттар анда-мында кейге өрө ташталып, ягуарлар коркушту оорункайдан ойто ло тунгак огуружа бердилер. Оштүлер бой-бойлорын јендеп тә болбой, бир алтам тескерлебей де турдылар.

Je ягуарлар тескәрлеерден болгой, эмештен де болзо, ичкерлеп клеетиләр. Алтын балыктар база такып бастыра Ябебири сууны тибирип келдилер, је кайда да јангыс та скат артпайтыр: ончозы ортолыкты корыган тартышта болды, олоpдын талортозы ичтери агарып, сууны төмөн агып бараты. Арткан тирүлери шыркалу ла арыган-чылаган болды.

Скаттар эмди бир де минут чыдажып болбозыс деп, ягуарлар өдө берер деп билгилеп турдылар. Je андый да болзо, олоp нөкөрин таштаганча, өлзө торт дежеле, ягуарларга удур калганчы катап чурагылап бардылар. Je орой болды: беш ягуар ортолык јаар јүскүлеп баратты. Скаттар калганчы күчин јууп, бир уунда мынайда кыйгырышты:

— Ортолык јаар! Түрген!

Je олоp база ла оройтып калдылар. Эки ягуар олоpдон өдүп чыкты, онон база бир минуттан бастыра ягуарлар суунын талортозында болдылар. Суудан јүк ле баштары карандагылап, олоp ортолык дөөн јүткүгилей ле бердиләр...

Je бу өйдө јаркынду-күрен өндү анычак ортолык јаар база јүзүп баратты. Ол мылтык ла патрондор апараткан кумдус болды. Мылтык ла патрондор сууга өтпөзин деп, ол олоpды бажына салып алтыр. Киж и оны көрөлө, скаттарга

эмди болужып ийетен эмитирим деп, аай-коой жок сүүне берди. Же ол көңкөрө анданып болбоды. Мынын учун ол кумдусты тумчугыла түртүп, андандырып ийзин деди. Анданып ла алган кийинде, мылтыгын жалкыннан түрген октоды.

Шыркаладап, жара-сыйра тырматкылап, кандалгылап калган скаттар жендирттис, ягуарлар десе олордын нөкөрүн эмди ле жара тартала, жигилеп ийер деп ачу кородогон ло тушта — бот бу ла тушта — ологро күрс эдип, та кандый да табыш угулды. Эң баштангызы, жүзүп келеле, ортолыкка чыга калып келген ягуар, бу табышла кожо кенетийин саң өрө калып ийеле, бажынын меези чачылып, өлө бергенин олог көргүлөп ийдилер.

— Макалу ла макалу! — деп, скаттар сүүнчизин бадырбай, кыйгырдылар. — Кижиге мылтыкту! Бис өлүмнөң айрылдыс, айрылдыс!

Олог көкүгенине чыдажып болбой, бастыра сууны тумантыдып ийдилер. А кижиге десе бир де мендебей, токуналу адып жатты. Адар ла болзо, база бир ягуар бажы жарылып, жыгылып турды. Ягуар жыгылза ла, скаттар сууны куйруктарыла аай-коой жок анаар ла чачылта бергилеп турдылар.

Ягуарлар, ологдын бажын жалкын жара чаап тургандый, ээчий-дээчий жыгылгылайт. Бу ончозы эки де минуттан узак болбоды. Ягуарлар түрген чөнгүлөп, коркушту ачап паломет деп жутпа балыктарга табылбас курсак болгылап калды. Же ологдын кезиктери суунун үстине чыккылап келгилейт. Бу тушта алтын балыктар ологдын эттерин үзе соккылап, сууны бүткүл булут кире чачылткылап, ологды туку Парана суунун бойына жетире маказырап үйдежип койгылайт.

Скаттардын балдары көп болор, ол сүрекей өскүлөң. Мынын учун Ябебири суу удабай ла, алдында ла чылап, скаттарла толо берди. Кижиге жазылып калды. Ол скаттарды сүрекей сүүйле, керек десе ортолык жаар көчүп алды. Эмди ол жайгы түндөрдө айдын чалузында танкылап, жаратта жардарын сүүр, а скаттар десе араай шымырангылап, ол кижини билбес балыктарга көргүзүп, бу кижиле кожо ягуарларды жендеген улу жөнүзи керегинде куучындагылаар.

РИККИ-ТИККИ-ТАВИ

Бу Сигаули деп журтта јаан туранын ванназында Рикки-Тикки-Тавининг сок жагыскандыра удурлашкан улу жуу-согужы керегинде куучын болор.

Ого Дарзи деп көкчи-кушкаш болушкан, Чучундра дейтен мускус-күжүл — жарыкка качан да чыкпайтан, стене кууй не-немелердин алдыла ла жүретен күжүл — ого јакшынак эп-сүме айдып берген. Је андый да болзо, Рикки-Тикки-Тави жагыскан таргышкан.

Рикки-Тикки-Тави мангуст болгон. Мангуст дегени изү ороондордо жүретен кичинек казыр агычак. Онын куйругы, арка-сынынын кылга-түги чек ле кискедийи ошкош, а бажы ла жаң-кылыгы чала токтонокко келижер. Көстөри кызыл, бир де эмеш токтомыр јок тумчугынын бажы база кызыл. А ээлгири сүрекей — чын ла үйе-сөөги јок неме ошкош. Ол кажы ла тужын төрт санынын кажызыла да тырмап, тарап алар. Куйругы јайылып келзе, онызы узун тегерик щетка ошкош болуп, барбайа берер. Ол неге-неге ачынып, узун өлөңдөрдиг ортозыла учуртып браатса, онын жуучыл кыйгызы: рикки-тикки-тикки-тикки-чк! болгон.

Ол ада-энезиле кожо капчал јикте журтаган. Је бир каптап јайгыда суу јарадынаң ажала, оны санг төмөн агыза берген. Ол чөңбөскө, бар-јок күчиле албаданып чакпыланган. Арт-учында ол агып браатқан бир тудам өлөңнөң атпактанала, жүзүп ле барааткан, онон ары нени де билбес. Ондонып келер болзо, садтын ортозында јолдо јаткан эмитир. Бастыра бойы балкаш, үйе-сөөктөри ончозы омурылып калгандый.

— Өлүп калган мангуст јадыры! Сөөгин жууп салалы! — деп, та кандый да уулчак кыйгырды.

— Јок — деп, ол уулчактын энези айтты, — бис оны апарала, кургадып көрөли. Ол, айса, өлбөөн болор бо.

Олор оны турага кийдиргилеп келерде, кандый да јаан кижиси оны эки сабарыла тудуп көдүреле, ол өлбөгөн, жүк ле суу јудунтыр деген. Айдарда улус оны ватага оройло, оттын јанына салгылап койгондор. Рикки-Тикки јада-јада, көстөрин ачала, чүчкүрип ийген.

— Акыр, эмди ол канайдар эмеш — деп, Јаан Қижиси айткан. — Јаңыс ла слер оны коркытпагар.

Је бу телекей үстинде мангустты коркыткадый неме бар эмеш пе! Ненин учун десе, ол бажынан ала куйругынын учына јетире жаңыс ла јилбиркешке күйүп жүрген тынду ине. «Барып, угуп кел, көрүп кел, јыткарып кел! Билип кел!» — бу сөстөр бастыра мангусттардын магдайына тағмаланып калгандый. А Рикки-Тикки десе чын ла су-мангусттын бойы болгон. Ол ватаны јыткарып көрөлө, оны јийтен неме эмес деп билип ийди. Онон кийин буттарына отура түжүп, чүрчеделе таранып, јаранып ийеле, уулчактын ийнине чыгып, отурып алды.

— Коркыба, Тедди, — деп Јаан Қижиси айтты. — Ол сен ле најылажарга туру.

— Ой, ол менин мойнымды кычкайлап ийди! — деп, уулчак сүүнчилү кыйгырды.

Рикки-Тикки уулчактын жаказынын алдын көрди, кулагын јыткарды. Онон полго түже калыйла, бойынын тумчугын јыжа берди.

— Көрсөөр оны! Қолго түрген үрене берген — деп, Теддинин энези унчукты.

— Мангусттар ончозы андый — деп, Јаан Қижиси айтты. — Тедди оны көп ноолобойтон болзо, ол бого артып калар. Акыр, ого нени-нени јидирип көрөли.

Ого бир болчок чий эт бердилер. Эт сүрекей амтанду деп билдирди. Онон ол верандага чыгала, бастыра түктерин атырайтып, күнзей берген. Күн онын түктерин төстөринен бери чүрчеле кургадып ийди. Рикки-Тикки мынайып ондолып келген.

«Бу турада мен сонуркагадый немэ баштан ажыра эмтир. Менин ада-энем бу кире көп солун немелерди бастыра жүрүминде де көргүлебеен болор — деп, Рикки-Тикки сананды. — Мен мында артып, не барын билип алатам.»

Ол күн Рикки-Тикки туранын ичин тибирип божобогон. Суулу ваннага арай чөнгөгөн, тумчугын чернилага суккан, оноң бу ла тушта ол чернилага уймалып калган тумчугын Жаан Кижинин отту сигаредине јидиртип алган. Канайып јидирткен дезе, Жаан Кижипероло чаазынга канайда чийип турганын көрөргө, ол оның тизезине чыгып, отуруп алган болгон. Энирде ол керосиндү лампаларды канайда күйдүрип турганын сонуркап, Теддинин уйуктайтан кыбына келген. Оноң Теддинин јанына бир эмеш үргүлөп алган. Рикки кожо уйуктаарга чаптык ла тынду болтыр. Кичинек ле шылырт угулза, ол не деп билерге барып көрбөөнчө токунабас. Теддинин ада-энези уйуктаар алдында уулчагын келип көргүлөп жүргөндөр. Келгилезе, мангуст уйуктабай, уулчактын јастыгында отурган.

— Ээ, акыр, акыр — деп, энези унчуккан, — ол баланы тиштебес пе?

— Јо-ок. Карын корыырдаң башка. Канай-кунай јылан-эш келзе...

Је Теддинин энези андый јеткер керегинде сананарынан да коркыган.

Эртезинде тагла Рикки-Тикки садка келген. Мында сонуркагадый не барын көрөргө сананган. Чыг ла этире туй өзүп калган телкем сад турган. Мында јаан-јаан күл-чечектэр өскүлеген, јыраалар чын ла четтер кире. А кандый агаш јок деер: бамбуктар, апельсин, мандарин, лимон агаштар.

Рикки-Тикки керек дезе јаланып ийди.

— Андаарга кандый макалу јер! — деп, ол сананды. Андаш керегинде сананып ла ийерде, оның куйругы барбайып, јайыла берди. Ол анда-мында јерлерди маң бажына јыткарып жүргенче, тегенектү јыраанын ортозында кунукчылду үндөр угулды. Мында Дарзи деп көкчи-куш ла оның үйи јуртаган эмтир. Олор эки јаан јалбыракты ээлгир өлөңлө

жаба көктөйлө, ортозы дөөн жүннан, көбөнгөн тыктап, жараш уяа жазагылап алтыр. Уйазы ээлгир будактын бажында ары-бери жайканып турды, ээлери десе уяанын кырында отургылап алала, ыйлашкылап турган.

— Бу не болгон? — деп, Рикки-Тикки сурады.

— Жаан түбек түшкөн! Сүрекей жаан! — деп, Дарзи каруузын берди. — Кече бистин бир балабыс уяадан ашкан. Оны Наг жип салды.

— Уу — деп, Рикки-Тикки унчукты. — Чын жаан түбек болтыр. Же мен бу бого кече жаңы келгем. Кече ле... А ол Наг дегенигер не?

Бу ла тушта Дарзи ла онын үйи уйазы жаар сурт кире кондылар. Тыс ла унчугушпай бардылар, ненин учун десе жыраалардын алдынан араайын «ш-ш-ш» деген, арка-сынга соок жайылар үн угудды. Рикки-Тикки жарым кулаш кире туура ташталганын билбей де калды. Бот, Наг өлөнгөн ортозынан көдүрилип келди. Ол сүрекей жаан кара кобра деп жылан болгон. Онын сыны бир кулаш.

Наг бажын бийиктедип, кенете токтой түжеле, табылу жайканып турды. Кадангы, калжу көстөриле Рикки-Тиккини ширтеп алды. А онын көстөри, Наг нени де сананган болзо: сүүнзе де, кородозо до, бир де кубулбайтан.

— Сен, балачак, Наг ол не деп сурадың ба? Наг — бу мен. Эмди көр, коркы, тыркыра!

Наг мынайда айдала, капюшон-бакрулы тастайып чыкты. Рикки-Тикки онын бакрулындагы очка ошкош таңмазын көрүп ийди.

Рикки жыланнан жүк ле бир минутка коркыды. Мангусттар минуттан өткүрө неден де коркыгылабайтан. Рикки-Тикки тирү кобраны качан да көрбөгөн, же өлгөн кобраларла оны энези жаантайын азырайтан, мынын учун мангусттар жер үстине жыландарла согузарга, оларды жегдеп, эди-жуузыла азыранарга бүткен деп, ол билетен. Онызын Наг та билет, мынын учун соок жүрегинин түбинен кичинек те болзо коркыду чымылдаган.

— А не?! Не болды?! — деп, Рикки-Тикки сурады, онын

куйругу ойто ло јайылып, чычайып чыкты. — Белиң чоокыр чололу да болзо, уйазынан түшкен азатпайды јиир јанды сеге кем берген?!

Наг бу тушта өскө санаа сананган. Риккинин ары јанында өлгөн качан кыймык этпегей — онын ширтегени јангыс ол болгон. Коштой мангусттар табылган болзо, онын уйа-јуртынын кезилгени бу деп, ол база билген. Онын учун ол бажын јантыйтып, мынайда унчуккан:

— Куучындажып көрөли, најы. Сен бойың куштардын јымыртказын јип јадын не, чын ба? А бу мен куштын чайнама јетпес бир балачагын јудуп ийеримде, не болерди?

— Кийнингде! Кийнингде! Қайа көр! — деп, бу өйдө Дарзи сыгырды.

Је Рикки-Тикки өштүзин ајыкташ једе берген деп бойы да билип ийди. Ол бар-јок күчиле тебинип, санг өрө чурады. Бу ла тушта ол бойынын төрт санынын алдында Нагтын казыр үйининг — Нагайнанын шырқыраган бажын көрүп ийди. Рикки-Тикки Нагла куучындажып турарда, Нагайна кийниненг келелэ, оны божодып ийер деп умзантыр. Рикки онон кача берерде, Нагайнанын ачынып, шырқыраганы ол. Санг өрө калып чыккан Рикки-Тикки Нагайнанын белине келип түшти. Рикки-Тикки эмеш јаан болгон болзо, ол Нагайнаны белиненг эмди ле тиштеп ийер керек деп билер эди. Арказында јүлдин кезе тиштеп ле ийзе, јыланнын өлгөни ол. Је Рикки-Тикки, јылан оны куйругыла шыйдамдап ийер болор дейле, туура ташталган. Ондо до јок, ол Нагайнаны белиненг эмеш тиштеп ийген. Шыркалу јылан там казырланып чыккан.

— Јыду Дарзи! Өлтүрерим сени! — дейле, Наг уйага једергэ, өрө чөйилди.

Је Дарзи бойынын уйазын јыландар јетпезин деп, өнөтийин бийик эткен эмей. Уйазы јыраанын сабыла кожо јүк ле јайкана берди.

Рикки-Тикки, көстөри кызарып, изип келгенин бойы сезип ийди. Мангусттын көстөри кызарып келзе, онын ачынганы ол. Рикки-Тикки, кичинек кенгуру чылап, кийин буттары-

на отура түжеле, казырланып, чыйкылдай берди: «Рикки-Тикки-Тави-чк-чк! Рикки-Тикки-Тави-чк-чк!» Же согужатан өштү кайда? Наг ла Нагайна өлөнниң ортозында табылбай калдылар. Рикки-Тикки оморды истеерге тидинип болбоды, нениң учун десе, омор экүге бир уунда чыдаарым деп ижен-бей турган. Ол тура јаар јелип браадала, кумақту јолго отурып, санана берди. Чындап та, санана¬р неме баштаң ажыра.

Јүзүн-јүүр андар керегинде озогы бичиктерде мынайда айдылган: мангустты јылан чагып ийзе, ол кандый да өлөн таап јийле, јазылып калат деп. Же ол јастыра. Мангуст коб¬раны бойының көстөриниң көргүриле, бастыра бойының капшауныла, чекчилиле јендеп јат. Кобрада — корон, чак¬тырма, мангустта — калыш.

Јылан чагар тушта оның чоқыганын кандый да көс кө¬рөр аргазы јок. Мының учун мангусттың чекчилини кичи кай¬кабас эмес. Мангустты аргадаган эм-тус јангыс ла бу.

Рикки-Тикки бойын јиит лә таскагалак деп билген. Оның учун кийин јанынан јылан табарарга турганынан тирү арт¬тым деп тың сүүнген. Бу тушта кумақту јолло уулчак јүгү¬рип келди. Ол мени белимнең сыймап та ийзе кем јок деп, Рикки-Тикки сананды. Тедди оның үстине энчейип ле келер¬де, тобракта та нә де сурт эдип, чичкечек үн угулды: «Кору¬лан! Мен — өлүм!»

Бу кумақтың үстине јадала, күнзеерин сүүйтен, боро тоб¬рак өңдү Јылан-Қарайт эмтир. Ол кобра ла ошкош коронду, је бойы кичинек. Оны ајарарга күч, оның учун ол кобрадан көп каршу јетирет.

Рикки-Тикки көстөри ойто ло кызарып, Қарайтка удур¬а бийелеп келетти. Же бу оның бийелегени эмес, оның тартыш¬ка чыгатын базыды андый. Мындый базыт ого кажы ла өй¬дө кайдөөн лә калып ийер арга берет. Қарайтла согужарга Нагтаң јеткерлү, нениң учун десе Қарайт кичи¬нек, окпын, чын ла ок јыланның бойы. Јиткезиненг каппаза, ол Риккини көзине бе эмесе эрдине чагып ийер — ол тушта өлүм.

Је Рикки-Тикки мыны билбеген. Оның көстөри там ла

кызарып чыккан, ол нени де сананбаган. Јангыс ла согу жар, өлүжөр күүндү болгон. Карайт Риккинин үсти орто калып келди. Рикки туура ташталган бойынча, оны житкезинен кап тударга сананган, је жылан онын белине артыла берди. Бу тушта Рикки-Тикки кейде ле баш ажала, жыланды белинен таштап ийди. Је жылан оног бир де артпайт, кийнинен сүрүжет.

— Келеер, келеер, көрүгер! — деп, Тедди айлы јаар бурылып кыйгырды. — Бистин мангуст жыланла согу жуп јат!

Рикки-Тикки Теддинин энезинин кыйгырганын угуп ийди. Уулчактын адазы агашту жүгүрип келетти. Је бу ла тушта Карайт јастыра калыды — онын бажы бир ле карышка Рикки-Тиккиден озолой берди. Рикки Карайтты белинен атпактайла, житкезинен тиштеп аларда, Карайт тырлас эделе, кыймыктабай барды. Рикки-Тикки оны куйругынан баштап јип ийерге јазанып алды. Је бу ла тушта мангусттар тойу курсактан уурлап јат деп, ол күчтү ле чекчил артарга турган болзо, ас ажанганы јакшы деп, Рикки-Тиккинин санаазына кирип келди. Мынын учун ол туура мантайла, јыраалардын сэрүүнине келип, јенүзине көөрөп, тонкозоктоп ойной берди. Теддинин адазы өлүп калган жыланнын үсти орто агашту калып келди.

«Бу канайып туру? — деп, Рикки-Тикки сананды. — Мен оны өлтүрип салдым ине.»

Рикки-Тиккиге Теддинин энези жүгүрип келди. Оны ку-чактай алала, ол онын уулын өлүмнен аргадап алды деп, кыйгыра берди. Тедди дезе јангы коркып, көстөри багырайып калган турды. Бу мындый чаксыру-сандыраш Рикки-Тиккиге јарады, је бу неден улам болгонын ол ондободы.

Обед тушта Рикки-Тикки стакандар ла рюмкалардын ортозыла јелип жүрелә, кејиринен ашканча канча ла катап ажанып алар эди. Је ол Наг ла Нагайнаны ундыбаган. Теддинин энези оны улам ла сыймаганы, Тедди оны ийнине отургызып турганы ого јарап та турган болзо, ол кезиктерде, көстөри кызарып, рикки-тикки-тави-чк-чк деп, јуу-согуштын кыйгызын чыйкылдап турды.

Уйуктаар тушта Тедди оны орынга алып алды. Уулчак Рикки-Тикки онын чек ле ээгинин алдына уйуктазын деп күүнзеген. Чындап та, Рикки-Тикки јакшынак мангуст болгон. Бала тиштеери, тырмаары онын уч санаазында јок, је Тедди уйуктай берерде, ол орыннан тўжўп, туранын ичин тибире берди.

Ол карануйда стенени кууй ǒнǒлǒктǒп брааткан Чучундра деп кўжўлге учурады.

Чучундра ǒткўре коркунчак. Ол стенедег айрылала, туранын талортозына чыга мантап келер деп тўниле ле онтоор, је бир де тидинип болбос.

— ǒлтўрбе мени, Рикки-Тикки! — деп, ол арай ыйлабай кыйгырды.

— Ит-та-тай! — деп, Рикки-Тиккинин тумчугы тырлас этти — јыландар ǒлтўрип турган јуучыл кандый да кўжўлле берижер бэ!

— Јыландар ǒлтўрип турган јуучылдар јыландарга база ǒлтўртип туратан эди — деп, Чучундра кунукчыл унчукты. — Наг таныбай калала, берјендеги мени де ǒлтўрип койып айабас. Ол мени сен де деп бодоор.

— Јок. Тегине ле комудап ыгылактайдын. Ол сени мэн деп качан да бодобос — деп, Рикки-Тикки айтты. — Ол садта не, а сен дезе турадан качан да чыкпай јадын.

— Је менин бǒлǒм Чуа кўжўл меге мындый неме айткан... — деп, Чучундра эрмек баштап јўреле, токтоп калды.

— Не деп айткан?

— Тсс... Наг кайда ла јўрўп јат. Јок, јок... је ол бǒлǒмлǒ садта сен бойын куучындажып кǒр.

— Мен оны кǒрбǒзим. Ол не деп айткан — айтсан! Тўрген дейдим, Чучундра! Сен кыгылактап турала, меге тиште-тирип алдын!

Чучундра отура тўжеле, ыйлай берди.

Кǒстǒринин јажы сагалы тǒмǒн тоголонып, ол узак ыйлаган:

— Ы-ы-ы, ырыс јок мэн, ырыс јок. Туранын талортозына чыгарга чек ле тидинип болбой јадым. Кш-ш... Је сего не

де угулбайт па, Рикки-Тикки? Жок, жок, мен мыны сзге айтпайын, айтпайын.

Рикки-Тикки тындалана берди. Турада тымык болды, же кайда да араай угулар-угулбас «ш-ш-ш» деген шылырт угулган чылады. Чек ле кззнктин шилизиле сайгак баскандый. Бу кирпич полло жылып брааткан жыланнын кайзырыгынын шылырты болгон.

«Наг па, айса Нагайна! — деп, Рикки-Тикки сананды. — Олордын та кемизи де жанмырдын суузы агатан ырыкла ваналу кып жаар жылып клеет...»

— Чын айттырынг, Чучундра. Сенинг Чуа бөлнглө эрмектежер керек болгон.

Рикки Теддиниң јунунатан кыбына онгөлөктөп келзе, ол куру эмтир. Мынаг ары ол Теддиниң энези јунунатан кыпка келди. Анда полдын јстинен суу аксын деп, стенеден бир кирпич алып койгон болгон. Бу тежик ажыра Рикки-Тикки Наг ла Нагайна тышкары айдында шымыранышканын угуп ийди.

— Турада улус жок болзо, ол анан база јуре берер, ол тушта сад база ла бистин боло берер — деп, Нагайна обөгонине айткан. — Коркыбай бар ла. Озо ло баштап Қарайтты өлтүрген Јаан Кижини чак. Онон меге кел, - бис экү Рикки-Тиккини өлтүрерис — деген.

— Олорды өлтүрип койзобыс, биске кандый бир туза болор бо?

— Айса, туза болбой а. Ол тушта тура ээн артар. А ээн турада мангусттар качан бир болгон беде? Тура ээн болзо, садтын ээзи-бийи бис: сен — каан, мен — абакайы. Онон бистин јымырткабыста балдарыс эртендик-бүгүндик једип калганын ундыба. Олорго амыр-тыш база керек.

— Оо, мен бу керегинде сананбаган да турум ине — деп, Наг унчукты. — Андый болзо, барадым. Же мен сананар болзом, ол Рикки-Тиккини согушка кычырбагадый. Мен Јаан Кижини өлтүрерим. Ујин база. Аргалу болзо, уулчагын да өлтүрип койорым. Тура ээн артып калза, Рикки-Тикки бойы да јуре берер.

Рикки-Тикки ачынганына бастыра тыркырап турды.

Тежиктэн Нагтын бажы көрүнди. Онон онын бир кулаш узун соок бойы жылып өтти. Рикки-Тикки ачынып, атыйланып та калган болзо, же кобранын жаанын көрөлө, коркый берди. Наг армакчыдый түрүлө жадала, бажын көдүрип, јунунатан карануй кыпты ајыктай берди. Онын көстөринин јалтылдаган көк отторынан Рикки-Тиккинин јүреги шимиреп турды.

«Мен оныла эмди согушсам, Нагайна угуп ийер — деп, Рикки-Тикки сананды. — Олор экү болзо, мен чыдабазым. Ачык јерге согузарга меге база јаман: Наг мени өлтүрип айабас. Қанайдар? Қанайтса, јакшы болор?»

Наг бажын ары-бери јайкап турала, онон ваннага суу уратан јаан кувшиннен суу ичти.

— Бот јакшы! — деп, Наг унчукты. — Јаан Қижі Қарайтты өлтүрерге чыгарда, онын колында агаш болгон. Ол агажы эмди де оныла кожо болуп айабас. Је эртен тура ол бого јунунар деп келзе, агажын артырып койор учурлу... Нагайна, сен мени угуп туруң ба? ...Мэн оны бу серүүнде таң атканча тозуп алайын... Қайда барар ол...

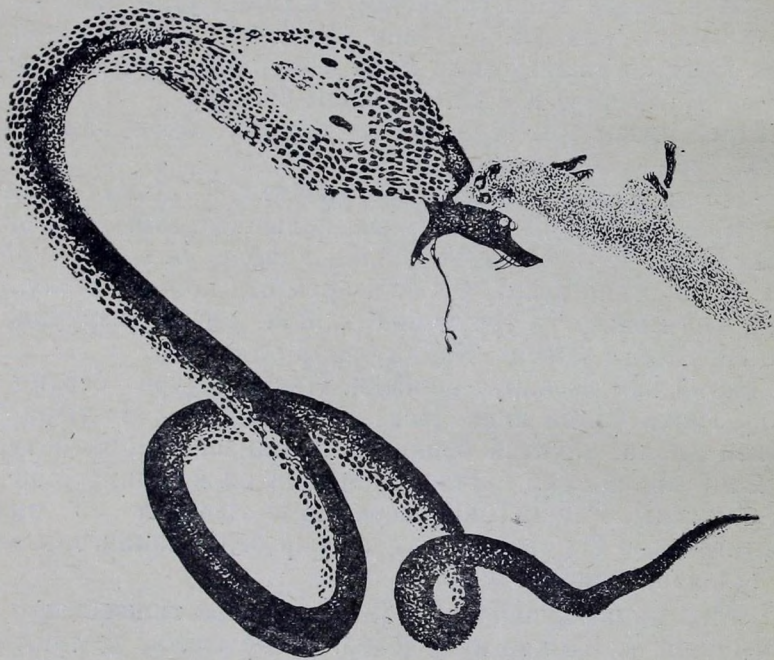
Нагга кем де каруу бербеди. Нагайна јүре бертир деп, Рикки-Тикки биліп ийди. Наг јаан кувшинге бастыра бойы оролып алала, уйуктай берди. А Рикки-Тикки араай турган. Өлүмдий араай. Бир частын бажында ол кувшин јаар өңөлөп баштады. Рикки-Тикки керек дезе тынбайт та ошкош: ајыктаганы — Нагтын јалбак чоокыр бели, сананганы — кажы тужынан тиштезе эптү.

«Мен канай-кунай онын јиткезин кезе тиштебезем, Нагтын мениле тартыжар күчи једер. А тартышса, ол тушта...оо, бараксан Рикки-Тикки!»

Ол Нагтын јиткезин јуугынан көрөрдө, јооны сүрекей болды. Бу кире јоон јиткеге ол чыдабагадый. А куйругынын јанынан тиштезен, Нагтын бийди де кычыбас.

«Јаңыс ла баш артты! — деп, Рикки-Тикки шүүди. — Баш — ол ло! Бажына ла барып кадалар. Онон — божодыш јок. Өлзө дө — божотпос.»

Рикки-Тикки чурап ийди. Јыланнын бажы бир эмеш чы-

га јаткан. Рикки-Тикки ол башты тиштейле, кувшинниг кырынан тебинеле, башты өрө көдүрбей, бир секундка да болзо, жаппазып алар аргазы бар. Је бу ла секундты Рикки-Тикки сүрекей јакшы тузаланып ийди. Мынын ла кийнинде кобра октоло бәрди. Ол Рикки-Тиккини канайып силкибеди, канча кире шабылабады, неге апарып сокподы деер! Рикки-Тиккиде бир де ийнебашча тозын бар болгон болзо, онызы какталала, тўжўп калар эди. Је ол көстөри там ла кызарып, жыланның бажын чек ле божотподы. Јылан оны полго, ваннаның темир кырына канча ла соккон. Сускулар, самынсалгыштар, щеткалар туш башка чачылыжып, јангыс ла кангыражып турдылар.

Ол жыланның бажын там ла кезе тиштеп браатты. Өлүм дә келген болзо, тижин тиштенгенче өлөр деп сананган. Мангустардын јан-кылыгы андый. А Рикки-Тикки база мангуст.

Онын бажы айланып, кускузы келген. Бастыра бойы тогузон тогус јердең сынып, былчылып калгандый. Кенетийин онын кийнинде күкүрт күзүрт эткендий бодолды: изү куйун келип табарала, оны антара сокты, кызыл оттон тўги куйкаланып, «шарр» этти. Бу дезе Јаан Қижиге тал-табыштан ойгоноло, мылтыкту јүгүрип келеле, эки-оостың мажызын бир ле уунда јаба базып, Нагтын бултайган капюшоны дөөн адып ийгени болгон. Рикки-Тикки тижин тиштенгенче јаткан. Онын көстөри јумулып калган, не дезе, Рикки-Тикки бойын өлүп калган деп бодогон.

Је жыланның бажы кыймыктабай барды. Јаан Қижиге Рикки-Тиккини колына алды.

— Көр, база ла бистин мангуст. Эй, Элис, бу тўнде ол бисти—сени де, мени де өлүмнен айрып алды.

Бу тушта Теддининг энези, јўзи чек ле агара кугарып калган, кирип келди. Өлүп калган Нагты көрөлө, нени де айдып болбой, туктурулып калды. А Рикки-Тикки јўк ле арайдаң Теддининг уйуктайтан кыбына јетти. Онон тўниле ле силкинип, керилип божободы. Бу ненин учун дезе, ол бастыра бойы чын ла тогузон тогус јердең оодылып калган ба, айса согушта онойып бодолгон бо деп билерге турган.

Таг адарда, Рикки-Тикки соокко тонуп та калган болзо, је бойынын эткен ат-нерелү керегин эске алып, оморкоп чыкты: «Эмди меге Нагайнаны божодор керек. А мыны эдерге Нагты өлтүргенинен, байла, күч болор... Ээ, а ол жымырткалар кайда? Жыланнын балдары качан жарылатанын мен база билбезим... Қалак ла де! Дарзиден јөп сурабанча болбос эмтир.»

Ол ажанбай да, жыраалардын ортозыла мантап ийди. Дарзи уйазынын ичинде бар јок күчиле јәнүнн сүүнчилү кожонын багырып отурды. Эки башка үзүлип калган Нагты каруулчык өгөөн сүрее-чөп төөн таштап ийген, мынын учун Нагтын өлгөнин бастыра сад билер эмтир.

— Ах, тагма! Сен билеринг бе кем? Сен теп-тенек бир ууш јун! — деп, Рикки-Тикки ачына берди. — Бу мындый өйдө кайткан кижн кожондойт!

— Наг өлгөн! Наг өлгөн! — деп, Дарзи сыгырып ла турды. — Јалтанбас Рикки-Тикки оны бажынаг тиштеп алган. А Јаан Кижн «бах» эдетен агаш экелген, Нагты макалу ла үзе аткан. Ұзе, үзе, үзе аткан! Наг эмди менин балдарымды качан да јип болбос.

— Чын, чын. Мынызы чын — деп, Рикки-Тикки унчукты. — А Нагайна кайда? — дейле, ол айландыра ајыктана берди.

Је Дарзи кожонын бирде серитпейт.

Нагайна суу алатан трубага келген,
Нагайна Нагты бойына кычырган,
Је каруулчык Нагты агашка оройло,
Сүрее-чөп төөн макалу ла таштап ийген.
Кызыл-көстү баатыр Рикки-Тикки,
Ұргүлјиге мактал, үргүлјиге мактал!

— Эх, уйага једетен болзом, мен сенин балдарынды ончозын јер јаар мергедеп ийер эдим! — деп, Рикки-Тикки кыйгырды. — Сеге анда, бийикте, кожондоорго јакшы, а меге дезе — јерде ойто ло јуу-согушка чыгар керек. Је тен чүрче де болзо, кожонын токтот.

— Якшы! Ат-нерелү баатыр Рикки-Тикки, сурап турган болзон, мен кожонымды токтодорго бэлен! Қазыр Нагты женген солоон-кезерге не керек болгон?

— Мен сенен үчинчи катап сурап жадым: Нагайна кайда?

— Ол аттардың таскагының жанында сүрее-чөп төгөтөн жерде ыйлап жадыры. Нагка кородоп... О-о, ак тиштерлү улу Рикки!...

— Сен мениң тиштеримди кайдайын дөп! Нагайнаның жажырган жымырткалары кайда? Бот мыны меге айт!

— Дыня өскүрген гряданың кырында. Чеденге коштой. Күнерик жанында... Ол жымырткаларды ого көмгөнинен бери көп-көп неделелер өткөн...

— О-о, кудай ла де! Мыны меге мындадан не айтпас! Бот тenek куш! Мының учун мен сени өлтүрзем де, макам канбас... Чеденге коштой дедиг бе?

— Эйе. Же жалтанбас Рикки-Тикки жымыртка жиир эмес, оларды кайдарга турган?

— Кайдарга турган деп... Кайдарга турганын мен сеге көргүзерим!... Дарзи, сенде бир де кичинек санаа-укаа арткан болзо, сен эмди ле аттардың таскагы жаар уч. Канаттарым сынып калган деп, Нагайнаны төгүнде. Ол сени бу мынаар жырааларга жетире сүрүп келзин. Сен мыны ондодың ба, жок по? Нагайна сенилэ сүрүжип браатканча, мен ол жымырткаларга жеде берерим. Эмди барайын дезем, Нагайна мени көрүп ийер.

Дарзиниң санаазы куш санаа болгон. Бирден көп санаа оның кичинек бажына батпайтан. Нагайнаның балдары, оның ла балдары чылап, жымырткалардан жарылып турганын ол билген. Мының учун ол жыланның жымырткаларын нениң учун жоголтотон деп, ол чек ле ондододы. Же Дарзиниң үйи онон санаалу болтыр. Кобраның жымырткаларынан кобра чыгар деп ол билген учун, уйазынан учуп чыккан, Дарзини десе артыргызып койгон: айлында отурып, азатпай балдарын жылыткай, Нагтын өлгөни керегинде көөрөм кожоңын сыгыргай. Канайдар оны, Дарзини. Эр улус ончозы андый.

Дарзинин үйи сүрее-чөпкө келип түжелэ, Нагайнанын эки ле алтам јанына јылгажактай берди. Чын ла канады сынык немедий, талбандап, учуп болбоочын болды:

— Јо-о, јо-о, канадымай, канадыма-ай! Көрмөстиң уулчагын! Ол мениң канадымды ташла сый сог-ы-ыйт! сог-ы-ыйт!

Нагайна бажын көдүреле, шыркырай берди:

— Рикки-Тиккини чагарга сананганымды ого сен айдып берген болбойын, а укмал таңма! Айла, аксаңдайтан јерди макалу ла тапкан эмтирин — дэйле, ол Дарзинин үйи јаар јылбырт этти.

— Қайран канадым! кайран канадым! Уулчак сог-ыйт, сог-ы-ыйт! — деп, Дарзинин үйи калактап ла турды.

— И-и, уулчак па? И-и, согыйт пе? Айса болзо, бир не-ме айтсам, санаага јенил болор. Мен сени ап этирип ийеле, оноң сен учун ол уулчактаң өч алар күүним келди. Таң эртеннең бери мениң эжим бу сүрее-чөптин үстинде јадыры. Је күн ажарга јетпей жүрүп, бу турада јуртаган уулчак база кыймык јок јадар... Сен менен качарга ба? Јок, сен менен кайда да барбазын. Қа, тенек куш, мән јаар көр?

Је јылан јаар көрөгө јарабас деп, Дарзинин үйи база билген. Јылан јаар көрүп ле ийгежин, кыймыктанып болбой барарын, Дарзинин үйи талбандап, секирип туруп, ачу-корон чыйкылдап, Нагайнадан качып баштады. Ол Нагайнаны төгүндеп, бир де кичинек учпаган. Нагайна онын кийнинен оноң тың сүрүже берди.

Олордын сүрүшкенин Рикки-Тикки уккан ла јерде, чеденге коштой грядка јаар сурт этти. Өтөксип калган јерден сүрекей чебер јажырып койгон јирме беш јымыртка тапты. Кажы ла јымыртка бантамка дейтен кичинек бүдүмдү такаанын јымыртказы кире. Јаңыс ла тыштында кату кабык эмес, а куузымак тере.

— База бир күннең орой болор эди! — деп, Рикки-Тикки терениң ичинде тегерийип алып јаткылаган кичинек кобраларды көрүп, кыйгырып ийгенин билбей калды.

Ол кобралар јымыртканын ичинең јарылып чыккан ла

минуттан ала кажызы ла кижини де, мангустты да өлтүрө чагып ийер коронду. Рикки-Тикки тере кабык ажыра жылан-нын балдарынын баштарын ойо чайнай берди. Ол ок өйдө күбүр жерди, кайда-куйда жымыртка жадып калган болбозын деп, анаң-мынан казып турды.

Үч ле жымыртка артты. Рикки-Тикки сүүнип, каткырынып ла ийерде, Дарзинин үйи кыйгырды:

— Рикки-Тикки! Нагайнаны мен тура жаар ээчидип апарган эмитирим! Нагайна веранда дөөн кире берди. О-о, түрген, түрген! Нагайна жеткер эдип айабас!

Рикки-Тикки эки жымыртканы чайнап ийди, үчинчизин тиштенип алала, тура жаар мантады.

Тедди энэ-адазыла верандада ажангылап отургылаган. Же олор нени де жигилебей турганын Рикки-Тикки көрүп ийди. Учүлези кыймык та этпейт, жүстери куп-куу. Тедди отурган отургуштын будына Нагайна оролып алтыр. Ол билдиртпей, мындый жуук жылып келген, эмди кажы ла өйдө Теддинин жылангаш будына чагып ийердег маат жок. Нагайна ары-бери жайканып, женүнинг кожоңын сыыладып турган туш эмитир.

— Нагты өлтүрген Жаан Кижинин уулы — деп, онын чактырмазы там ла узайт, — эмеш ле саку, кыймыктабай отур. Мен жетире белетенгелегим. Слер үчүлегер тым отурыгар. Кыймык ла этсегэр, мен Теддини чагып ийерим. Кыймык этпезегер де — чагып ийерим. Оо, Нагты өлтүрген тенек улустар!

Тедди коркып, адазынан көс албайт, адазы арга жокто жангыс ла мынайда шымыранды:

— Кыймыктаба, Тедди. Кыймыктаба. Отур. Отур.

Бу ла тушта карын Рикки-Тикки мантап келелэ, кыйгырып ийди:

— Мен дөөн бурыл, Нагайна! Бурыл — согужалы!

— Саку ал — деп, Нагайна Рикки-Тикки жаар көрбөди де. — Мен очимди сенен ойнодо до аларым. А эмди бойыннын кару нажыларыңды көр. Олордын жүстери кандый — көр! Ончолоры куды чыгып калган — кыймыктанар аргазы

да јок. Сен де кыймыктанба. Бир ле алтазан, мен сени чагып ийерим.

— А сен чеденге коштой грядадагы балдарыңды көр — деп, Рикки-Тикки айтты. — Бар, канайып калган эмеш — көр!

Јылан кылчас эделе, верандада јаткан јымыртказын көрүп ийди.

— О! Бер оны меге, бер! — деп, Нагайна кыйгырды.

Рикки-Тикки јымыртканы эки тамажынын ортозына салып алды. Көстөри там кызара берди.

— А сен јыланның јымыртказы учун нени берерин? Бу кичинек кобра учун? Угында энг калганчы, кактанчы кобра учун? Арткандарын дезе грядада чымалылар эмди јигилеп јат.

Нагайна Рикки-Тикки јаар бурылды. Јымыртказын ла көрөлө, ол ончозын ундып ийди. Бу тушта Теддиниң адазы јаан колын сунган јерде, уулын јылан јетпес эдип, столго тургузып ийгенин Рикки-Тикки көрүп ийди.

— Төгүнге кирдин бе, кирдин бе? Рикки-Тикки-Тавичк-чк! — деп, Рикки-Тикки јыланла андыжа берди. — Уулчак тирү артты, мен, мен дезе сениң Нагыңды макалу ла бакрулдагам... анда ванналу кыпта... эйе, эйе! — деп, ол бажын полго јыжып, төрт санын јууй тартынып, мечиктий калый берди.

— Наг канайып ла октолгон, је мени таштап болбогон. Туйлажы чын ла јудек неме турган. Јаан Кижини оны агашла јара чабар тушта ол тегин де алтыгы ороонго једип калган болгон. Оны мен кајагам, Рикки-Тикки-Тавичк-чк! Кел бери, Нагайна! Менле согуш. Је сен де Наг керегинде узак кородобозын. Јаңыскан арттым деп јаан санааркабазын!

Теддини эмди чагып болбос, а јымыртка Риккиниң тамаштарынын ортозында јадыры деп, Нагайна көрүп ийди.

— Јымырткамды меге бер, Рикки-Тикки! Мениң калганчы јымырткамды бер! Мен мынан јүре берейин, бери качан да бурылбайын.

— Сен чын айттын, көөркий, чын. Сен мынан чын ла јү-

ре береринг, бери качан да бурылбазын. Ненинг учун дезе, Нагайна, сен удабас ла өгөөнингле коштой сүре-чөптинг үстинде јадарын. Менле түрген согуш дейдим! Қөр, Јаан Қижи мылтыгына јүре берт. Менле согуш, Нагайна!

Рикки-Тикки Нагайнанын чактырмазы јетпес киредэ јыланды айландыра бүкчейип алала, «бийелеп» турды. Онын кичинек көстөри көнжип чыккан чоктордый кызара берди.

Нагайна түрүлип, тыдынып алала, онын үстине чурап келди. Рикки дезе сан өрө калыды — онон кейде ле баш ажала, тәскери кайра чарчалды. Јылан мынайып түрүлип алала, канча ла табарган, је онын коронду бажы куру кей чокып, канча ла катап полго согулды. Јылан ойто ло чурайт, Рикки ойто ло калыйт. Рикки-Тикки Нагайнага кийнинен кадаларга, оны айланып турды. Је Нагайна ого удур бурылат. Нагайнанын куйругы полды јалмай согуп, салкынга эжилген кургак јалбырактардый, шалырт эдет.

Рикки-Тикки јымыртканы ундып койгон. Нагайна дезе ол јымырткага бир эместен јууктап келетти. Учы-учында Рикки-Тикки тыныш алынарга, чүрчөде ле тура түжерде, Нагайна јымыртканы тиштенген бойынча, текпишле јылбырт эделе, түс јолло согоондый шуулада берди. Кобра өлүмнен качкажын, ол ат сабаган камчыдый толголып, өрүмделип барадар.

Рикки-Тикки Нагайнаны не де болзо јаба једер керек, онон өскө јуу-чак ойто ло башталар деп јарт билген. Јылан дезе койу өлөнгинг, чыт ла эткен тегенектү јыраалардын ортозы јаар кире берер деп шунуп бараткан. Дарзи дезе јенүнн теп-тенек кожонгын эмдиге кожондогончо эмтир. Је бу учуралда Дарзининг үйи онон база ла санаалу болуп калды — ол јыланнн бажы дөөн учала, канаттарын кззем талбып ийди. Бу өйдө Дарзи ого болужарга келген болзо, олор экү јыланды эмеш токтодып та айабас эди. Нагайна капюшонун бир эмеш јабызадала, јолынан бир де чыкпады. Је онын мангы кезекке де болзо, араайлай берди. Бу кичинек тэ буудак болзо, Рикки-Тиккиге јаан болуш этти: Нагайна ичезени дөөн кирип ле јадарда, Рикки-Тиккининг ак тиштери онын

куйругына кадала берди. Рикки бир ле болгон, ичеен дөөн сүрүшкенче ле кирди. Мынайтканы сүрекей жеткерлү дежер. Қажы ла мангуст, карган да, санаалу да болзо, јыланды ээчий ичеенге кирерин бачым ла тидинбес. Ичеенде карагуй. Ичееннин көндөйи кажы тушта јаандаар, Нагайна кажы тушта бурылала, оны чагар деп, Рикки-Тикки билбеген. Ол жангыс ла јыланның куйругына там кезе кадалып, саң төмөн барган үлүш јылу јерге тамаштарыла тескери тебинерге чырмайып баратты.

Ичеенинин оозындагы өлөң удабай ла кыймыктабай барды. Дарзи айтты:

— Рикки-Тикки божоды! Қайран көөркий! Бис ого калганчы кожонгысты кожондоор учурлу. Јалтанбас Рикки-Тикки өлди. Нагайна оны ичеенинде јап ла јарт өлтүрип салар. Јакшы болзын, Рикки-Тикки! Оноң ол бу ла жангы сананып тапкан кожонгын баштап ийди. Је ол кожонның эн ле кунуқчыл тужына јеткен тушта, ичееннин оозында өлөң ойто ло кыймыктады, оноң бастыра бойы кара-сары балкаш болуп калган Рикки-Тикки сагалын јаланганча чыгып келди. Дарзи араай кыйгырып ийип калала, кожонгын токтодып ийди.

— Божоды — деп, Рикки-Тики кактанып, чүчкүрип ийди. — Танманы божоттым. Ол эмди качан да күн-алтайга чыкпас.

Өлөңнин ортозында јуртаган кызыл чымалылар Риккинин айтканы чын ба деп билерге, тургуза ла ичеен јаар чөркөлиже бердилер.

Рикки-Тикки ол ло јерине тегерийте түрүлеле, уйуктай берди. Ол узак уйуктаган, энирге јетире уйуктаган, пенин учун дезе ол күн оның ижи сүрекей күч болгон.

Учында ол ойгоноло, мынайда айтты:

— Эмди мен јанадым. А сен, Дарзи, шансогоочыга айт: Нагайна өлүп калган деп, ол бастыра садка јарлазын.

Шансогоочы дегени — ол куш. Оның үни чек ле јес казанды маскала улдап ийгендий шыңкылдап турар. Мының учун Индияда ол куш кажы ла садта јарчы болот.

Рикки тура јаар садла јелип барадарда, ол куштын

баштапкы сыгырты угулды. Онызы «Унчугушпаар, тындагар!» деген темдек болгон. А онон ары куштын үни жангыс ла шынкылдап, јынкылдай берди:

— Шан-н, шын-н, ток-түк! Наг өлди! Шык-к, шык-к кыч-ч-күч! Нагайна өлди! Шак-к, мак-к, как!

Бу ла тушта бүткүл садта бастыра куштар кожондожып, бакалар бапылдажа берди. Бу нениң учун десе, Наг ла Нагайнага куштарды да, бакаларды да јиирге ошкош ло болгон.

Рикки-Тикки турага јууктап келерде, Тедди, Теддинин адазы, Теддинин энези — энезинин чырай-бүдүжи эмдиге ле жарыгалак эмтир — озор үчү Риккиге удур јүгүргилеп келеле, арай ла болзо ыйлап ийбеген. Рикки-Тикки тойо ажанып алды. Тедди уйуктаарга барарда, ол онын јардына стурп алала, орынга јетти. Теддинин энези уйуктап јаткан уулын көрүп саларга келерде, Рикки-Тикки анда уйуктап јатты.

— Бисти өлүмнең айрыган көөркий бу! — деп, Теддинин энези өбөгөinine айтты. Ол бистин уулысты да, сени де, мени де аргадап алды.

Рикки-Тикки бу тушта ойгоно чарчап келди. Керек десе сан өрө калып та ийди — мангустар сүрекей сергелен.

— Аа, бу слер тураар ине — деп, Рикки-Тикки унчукты. — Слердин эмди коркор немегер јок: бу јуугында бир де тирү кобра артпады. А арткан да болзо, не — мен мында инем.

Рикки-Тикки бойын тоор до, баалар да учуры бар болгон. Је ол өткүре мактанбаган. Бу садты тиштериле де, тырмактарыла да, калыжыла да, чуражыла да, чын ла мангуст чылап, сүрекей сергелен корыган. Мынаг ары бир де кобра чеден өдөр деп умзанбаган.

БАЖАЛЫКТАР

Ат-нерелү черепаха	3
Фламинголордын чулуктары	10
Педрито деп попугай	16
Крокодилдердин чындык жуу-согужы	24
Сокор ак-қийик	35
Борсуктын эки балазы ла эки уулчак кере- гинде чөрчөк	42
Жалку адару	49
Ябебири суунын кечүзи	58
Рикки-Тикки-Тави	70

Пер. Камышев Т.Б.

Для младшего и среднего школьного возраста

О. КИРОГА, Р. КИПЛИНГ

СКАЗКИ ЖАРКИХ СТРАН

На алтайском языке

Редактор З. С. Суразакова.

Художественный редактор В. И. Ортогулова. Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректоры А. А. Чулушева, А. И. Тодошев. Сдано в набор 27/XI 1975 г. Подписано к печати 30/XII 1975 г. Формат 70×84^{1/16}. Уч.-изд. л. 4,7. Усл. п. л. 6,5. Бумага тип. № 2. Тираж 2000 экз. Заказ 3590. Цена 17 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36.
Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

17 акча

ГОРНО-АЛТАЙСК · 1976